

116
20070
Бібліотека „Самостійної Думки” в Чернівцях ч. 16.

А. М. АНДРІЄВСЬКИЙ
член б. Директорії У. Н. Р.

1. **Український націоналізм**

1917 — 1919 р. р.

2. **Основні елементи правосвідомости українського народу**

Накладом автора.

ЧЕРНІВЦІ, 1935.

01370372N

Можна набути в адміністрації „С. Д.“ :

- О. Мицюк** : „Українські Хлопомани, ціна 15 л.
- Б. Гомзин** : Кров кличе, драма на 5 дій, ціна 10 л.
- О. Дуда** : Слідами часу, ціна 2 л.
- Амуд Аз.** : Невидима сила, ціна 3 л.
- С. Черкасенко** : Северин Наливайко, історична драма на 5 дій, ціна 20 л.
- Сот. Г. Рогозний** : „Базар”, спомини, ціна 15 л.
- Сот. Г. Рогозний** : До тайни вбивства полк. Ю. В. Отмарштайна, ціна 15 л.
- У. Самчук** : Гори говорять, роман у 2-ох частинах, ціна 50 л.
- Полк. Р. Сушко** : Хто мав причину вбити полк. Отмарштайна ? ціна 10 л.
- О. Задума** : Відплата, трагедія в 5-ох діях з хорами, ціна 15 л.
- М. Вірлиний** : Емігрант, ціна 5 л.
- А. М. Андрієвський** : Український Націоналізм 1917—1919 рр. і Основні елементи правосвідомости Українського Народу, ціна 10 л.

Вийдуть друком такі книжки:

- У. Самчук** : Кулак, роман.
- Л. Мосендз** : Засів, повість.
- С. Черкасенко** : Коли народ мовчить... (Гетьман Іван Мазепа), трагедія віршом, ціна 50 л.
- Читач** : Сучасні українські поети.
- О. К. Мицюк** : Уривки споминів і роздумів.

06,10

50070:

Український націоналізм 1917—1919 рр.

85

Забартош

~~59105~~

ЛНБ України
м. В. Стефанько

БІБЛІОТЕКА
ПАУКОВ. Т-М ім. ШЕВЧЕНКА

T3(280)7-36

УРА-19

Cooperativa de ziare germane cu r. l. în Cernăuți, str. Iancu Flondor No. 47.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 39

ЛНБ України
ім. В. Стефаника
5327326

1.

Якщо ми торкнемося будьякого питання з життя нашої нації, не можемо обійти питання: „що таке нація” — головне з тієї причини, що нам часто закидають, що ми ще не нація, а тому в нас не може бути окремих національних питань.

На цей закид відповідаємо так: сучасна наука не може ще похвалитись, що остаточно вирішила питання про істоту нації; про факт існування нації нині скоріше рішає суб'єктивне чуття окремих індивідуумів, що вважають себе за приналежних до нації, аніж висновки учених.

Назва „нація” була відома в середні віки, а також нашим тодішнім юристам. Означала вона просто „нарід”. Прикладом, у роздодовому акті 1581. р. 14 лютого, записаному до владимирських судових книг, між Янушом Глинським та його женою Катериною Криковною, записано: Катерина удруге може піти заміж „за нацією нашу й то одно за чоловічка закону гречеського, або римського”; а як би пішла „за нацією народу циганського”, то горло трапить*).

Новітні вчені, особливо німецькі, ототожнювали націю з державою; недержавних націй не визнавали. На цій підставі, прикладом, німецький державознавець Гумплович ув один час українців за націю не визнавав. Нині німецькі вчені поволи свій погляд міняють: визнають націю поруч із державою. Так, прикладом, проф. Біндер на питання: „що це закон” — відповідає: „закон це воля держави або нації — *oder der Nation* а далі, відкидаючи напрямок вільного руху в праві проти вчених Жену, Стампе, каже: це рух індивідуалістичного, революційного, суб'єктивного розуму проти об'єктивної влади закону, та разом із тим і проти волі нації в праві — *des Willens der Nation zum Recht* **) Держава протиставляється нації. В дійсності буває, що держава й нація взаємно покриваються (більш-менш у Німеччині); а буває й навпаки (Польща, Румунія).

Хто виставляв би, як виключний істотний елемент нації — мову, натикається на факт існування єдиної нації з різними мовами (Швейцарія) та різних націй з одною мовою (Англія та Сп. Д. П.-Америци). Мова це діяльність; *εργον* так учив Гумбольт; вона міняється. Нарід може значно мову змінити, а національно зістатись тим самим.

Нині, коли в науці, особливо німецькій, перестають боготворити державу та потроху повертають права „народо-

*) Київ. Стар. 1887. р. Январь 3. 177

ві", уважають, що кожний нарід це нація, якщо він ієрархічно організований та творить матеріальні й духові цінності.*) Кожний нарід має ірраціональне, непізнане хотіння до буття собою, до заховання, виявлення та поширення, свого „я". Якщо він із пасивного стану переходить у активний, творить органічний колектив, тоді починає бути „нацією". Колектив, з надвору, уявляє собою ієрархічну драбину верств народу, об'єднаних й захоплених однією ідеєю. Коли хочете це собі уявити конкретно, зайдіть до православної церкви й погляньте на старовинний іконостас: на самій горі намальовані патріярхи, далі пророки, потім апостоли, євангелісти, а посередині Ісус Христос — надія всіх. Це образ войовничої Церкви Божої на землі у Старому й Новому Завіті. От такий образ має й активна нація, що має свою провідну верству. **Форми організації нації** — громади, обласна автономія, держава — це етапи здобутків нації.

Нація творить культуру, тобто цінності в області науки, релігії, філософії та мистецтва. Ціль культури можна вважати досягнутою, говорить німецький філософ Гердер, тоді, коли нація свої даровання і здібності виявить у досконалому образі своєї діяльності; коли, в такий спосіб, ідея людства здійсниться у прекрасній формі.**)

Приблизно так про націю говорить і наш історик В. К. Липинський: „не етнографічна маса, яко така, каже він, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі автоматично націю, а творить націю якась активна група людей серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед у розвитку об'єднуючих, організуючих, будуєчих націю політичних вартостей".***)

Однак, аналізуючи структуру нації з середини, В. К. Липинський надає особливе значення „територіяльному патріотизмові", що родиться з факту посідання нацією окремої території — землі, з усіма геологічними, топографічними, господарськими та естетичними властивостями, й виявляється у прив'язаності до своєї рідної землі, до батьківщини.

Липинський любов до рідної землі зве „законом землі" та протиставляє його „законові капіталу". Боротьба між ними, каже він, це боротьба двох непримиримих світоглядів: людини, як голови власного сільського господарства й людини, як члена анонімного акційного товариства; хлібороба — й біржового спекулянта; продуцента необхідних до життя матеріальних цінностей, що безпосередньо бореться з природою — й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації; віри у власну працю, власні руки, ко-

*) Prof. O. Spann . . . Gesellschaftslehre. 1914. Wien
C. 420 1922

вечність боротьби та війни з твердими законами землі — з вірою у сприт, щастя та необмежені спекулятивні можливості; потреби релігії, як сили в тяжкій боротьбі з природою — з повним релігійним індивідуалізмом і бухгалтерською самовпевністю мешканців банкірських контор; естетизму в цілім щоденнім житті: у садку, в полі, в мережаних ярмах, у вишиваній сорочці — зо **штукою на продаж**, штукою „по обіді”, штукою „люксомом”. Досі Липинський.

Правда, що капітал по своїй природі інтернаціональний; але яка нація з ним зживається; боротьба закону землі з законом капіталу ще не так страшна. Але безконечне страшніша боротьба комунізму з законом землі. Комунізм хоче вбити націю в саме серце; а коли він намагається знищити силу „закону землі”, то це доказ правдивості думки Липинського про животворну силу для нації закону землі.

Нація — нарід, прив'язаний до своєї землі. Любов до природи, до рідної землі переноситься на земляків. Хто стратив любов до батьківщини, стає інтернаціоналістом. Т. Г. Шевченко докоряв своїм землякам: „нема на світі України, немає другого Дніпра, а ви претесь на чужину шукати доброго добра...” Навпаки. —

Комунізм учить: робітник не має батьківщини. Звідси і „пролетарі всіх земель єднайтеся”. Комунізм — ворог природи; боїться її, бо від неї йде у світ різноманітність. Раз і назавжди він хоче знищити хлібороба продуцента. Законні землі протиставляється закон машини. Машина віддаляє чоловіка від живої природи, нищить любов до неї. Комунізм усе схематизує, а схему любити не можна. Комунізм зоставляє чоловікові тільки мозок і руки; цього приниженого, обкраденого бідака боготворить і обіцяє йому дати владу над цілим світом. Але чи може обернення чоловіка в машину дати йому щастя?*) Чи може чоловік бути без почуття природи, без релігії, без радісних мрій про щастя?

Хто уважливо стежить за життям Європи, той не може не бачити, що проти комунізму найбільше боряться ті, хто підлягає „законові землі”, хлібороби; та що ця кляса уявляє найбільше сприятливий матеріал для творення націй.

Які взаємовідносини нації й держави? Це питання актуальне й гостре там, де держава й нація не покриваються, та де держава стоїть на перешкоді розвитку нації. Чи зобов'язана нація покірно схилити голову перед наказами держави, хоч би ці накази загрожували існуванню нації. У конфлікті між державою й нацією навіть християнська релігія стає на бік нації. Перше християнство в уяві має народніх і влади було суто національним. Ісус Назарей був національним героєм. Вождів християнства обвинувачували в то*

*) Великий сумнів про це в Рамюза „Taille de l'homme” (покраяння чоловіка).

му, що вони йдуть проти уставів кесаревих, кажучи, що є інший цар — Ісус (Діяння св. ап. 17, 7). Однак, коли жидівська влада в Єрусалимі заповіла апостолам Петрові та Іванові зовсім не говорити ані навчати в ім'я Ісусове, то ці апостоли відповіли: „чи праведно перед Богом слухати вас більш ніж Бога — судить” (Діяння... 4, 18—19). Лояльний до римської влади ап. Павло, що на його авторитеті й нині спекулюють навіть духовні владика, бажаючи прислужитись пануючій державі, обумовлював послух державі тим, що вона робить добре: „князі бо, вчить апостол, не добрим ділам страх, а лихим; хочеш не боятись власти? Добре роби, то й матимеш похвалу від неї; Божий бо слуга він, тобі на добро; коли ж лихе робиш, бійся, бо не дармо меч носить; Божий бо слуга він, відомстителю гніва тому, хто робить лихе”. (Посл. до Римл. 13, 3—4). А як слуга міняє пана: замість Бога служить вельзевулові, — чи й такому слугі треба коритись? На це апостол дає відповідь: „треба коритись не тільки ради гніва (кари), та й ради совісті” (там таки 13, 5). Совість остаточно рішає — чи треба коритись. Спалена совість іде на принижуючі угоди; чутлива — на муки. Ніде совість так чутко, з таким ентузіазмом не діє, як ув області національній.

II.

Український нарід — нація хліборобів, ще у процесі історичного розвитку. Остання політична мета нації — самостійна держава. Однак, український многомільйоновий нарід не зважаючи на сприятливі, правда не завжди, обставини, тривалої політичної самостійності не здобув. Де причина цього?

Звернемось до наших істориків.

Проф. В. Б. Антонович на засіданні О. Нестора Літописця, 14. січня 1898. р., у своїй промові з приводу 250-ліття повстання українського народу під проводом Богдана Хмельницького висловився так: „главна сила Х-го сосотояла в том, что он был всесторонним представителем всей массы своего народа, всех его задушевных пожеланий и идеалов, всех его положительных и отрицательных, политических и общественных стремлений и умел формулировать эти стремления и пожелания гораздо яснее других своих современников. Разумеется, с этой точки зрения, деятельность Х-го мы встречаем не раз недоумением, почему после побед, находясь во главе народа и обладая нужною силою, Х-ий не подумал об образовании отдельного государства. Недоумение это основано лишь на поверхностном и шаблонном взгляде. Именно: южно-русский народ, вследствие особенностей этнографического склада своего народного характера не обладал способностью создать независимое государство. Для того, чтобы создать государ-

ство, народ должен владеть значительной долей самообладания, уметь воздерживаться в каждую данную минуту от действий, истекающих под влиянием непосредственных впечатлений, в виду будущих общих выгод; должен уметь пожертвовать долею, иногда довольно значительной, личной воли и личных пожеланий в пользу власти, призванной к организации общества и руководству государственными целями. Этими качествами южно-русский народ никогда не обладал и сам глубоко сознавал их отсутствие. Немногие попытки иногда, весьма талантливых и даровитых его представителей (Даниил Галицкий, Олельковичи, Михаил Глинский, Мазепа) кончались неудачами, разбиваясь о равнодушные или протесты народной массы; южно-русский народ всегда готов был примкнуть к готовому государству, искренно подчиниться его власти, поддерживать и дорожить его авторитетом... Но, не стремясь к государственному обособлению, южно-русский народ дорожил всегда основными чертами своего общественного быта — своею местною областною автономиею, которая по его идеалу и должна была состоять под верховной опекой глубоко им уважаемой предрержащей власти".*) Досі проф. Антонович.

Коли ми додамо до міркувань проф. В. Б. Антоновича невелику зміну, а саме, що не народ у своїй масі безпосередне творив нашу історію, а його провідна верства, то вийде, що українська провідна верства або зовсім була не здібна, або за слаба, щоб створити власну державу.

Де причина слабости? Доктор Річинський у своїй книзі „Проблема української релігійної свідомости“**) говорить про „синтетичне призначення“ нашої нації, що полягає в тому, що наш нарід, положений між двома світами — Заходом і Сходом, мусить зжитись із обома світами, з їх відмінними культурами, мусить засвоїти їхні культурні цінності й органічно їх перетравити. Коли справді таке наше призначення, то воно передкладає у психіці народу довірливість і податливість чужим впливам. Це й добре і зле. Добре, оскільки чужими впливами він багатіє; зле, оскільки з чужими впливами тратить свою самостійність. Але ж знайти золоту середину трудно. Історія оповідає, що наша провідна верства у значній своїй частині завжди блукала між чужими впливами. Наші попередники, національно думачі, боючись цих впливів, доходили до того, що проповідували расизм. Невідомий автор початку 17 в., для свого часу, безперечно, образований, на полях біблії, проти тих місць, де Ісус Навин забороняє жидам всяку сполуку з чужинцями, робить такі нотатки: „так бы ся годило Руси з ляхами бути, не припущати до себе в приятельство, ані в службы собі їх брати, ані дівок своїх замуж ім давати, а

*) Чтенія Общ. Пестора Лѣтописца 1889, кн. 13, ст. 102-103.

**) 1933. р. Володимир Волянський — 8. 355 й д.

ні тем собі в них за жони брати, — то би сиділи собі в покою в отчині своїй, а нині в них суть так власне, як тут Ісус жидам мовил; ... мнѣ то годится речи Руси: що ся поженили з ляховицями и за то Бог караєт їх; ... о церкви римської, як пестротами унестрившися, прельщаєт синов руских через девиц; скоро одно бедний русин ляховицу возмет, то зараз до Риму от верхних отступивше, праве згинеть; зане пак за те Бог губительникоу синов своіх й самих синов погубит, як отступников й отметников его отца, бо до чужоложника й противника божого — папежа для жозки приступил; как израильтяне некогда блудили з моавитянками, так тоже нене чинят вторые моавитянки сином руским — ляховки и той же нине гнев Божій постиг Руси за тоє, як тогда жидову, и видал их тимже ляхом в неволю, що й землю их посіли й их за неволники мають, же й веру в них квалтят; й не умилосердится Господь над ними, аж хиба также учинят, як тут Бог розкаже”.*)

Сатирик часів Мазепи Климентій у віршові п. з.: „о иной верной единой персони между мужем и женою, то есть, кди бивает часом муж лях, а жена благочестивая, або жена не благочестивая, а муж благочестивый, а хочай и обоє благочестивие, да не единых людей, сиреч: муж будет москаль або литвин, або Бойко, або циган или теж з жида перехрист, или зась жона такових людей, а он правдивый рускан, козак, українець породи малоросійской” — дає таку сентенцію:

„Не міют и такіи меж собою згоди;
 Же то власне порося з вовком пробуваєт,
 А жалости и скорби що день прибавляєт;
 Зачим — то подобает людем християнским
 Не мить причти к душам инородним и поганским”.**)

Т. Г Шевченко докоряє своїм землякам, що:

„несли, несли з чужого поля,
 І в Україну принесли.
 Великих слів велику силу,
 Та й більше нічого...”

Наші вороги ліпше за нас знають наші властивості й чужово їх використовують. Приведу приклад з інструкції, даної з Москви більшовицьким агітаторам на Україні 1919. року: „ни для кого не секрет, говориться в інструкції, що не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное возстание, которое подняло против нас сытое украинское крестьянство; комуна, чрезвычайку, продовольственныя отряды, комисаров евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины своей души; в нем проснулся спавший со-

*) О. А. Фотинський. Волниський релігійний вольнодумець XVII. в., ст. 81—82, Чтенія О. Пестора Л 1904, кн. 18.

**) Основа. 1861 р. 1—3

тні лет вольный дух, который кипит, бурлит, как сам грозный Днепр на своих порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости; это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течение сотни лет воевать против своих угнетателей — поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящие победы; только **безграничная доверчивость и уступчивость**, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только на время войны, — каждый раз губили все завоевания украинцев; потому они рано утратили свою „самостійність” и живут то под Литвой, то под Польщей, то под Австрией и Россией, составляя собою очень ценную часть етих держав; **Ети бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору, и его успех будет обезпечен**”. Досі з інструкції.

Чи не ліпше нам відмовитись від того „синтетичного призначення”, коли в нас емоціональні почуття — довірливість й податливість сильніші за практичний розум.

III.

Українська провідна верства, що безпосередне брала участь у російсько-українській революції, була вихована за зразками загально-російської культури. Вона політично думала так, як мусів думати кожний справжній російський інтелігент. Політика російської провідної верстви, щодо народів, приналежних до російської держави, була така: в боротьбі з самодержавним режимом мусить бути єдиний фронт, а коли режим повалимо, тоді заживемо, як рівні брати. Дуже влучно, ще в 1863. р., цей погляд висловив Салтиков-Щедрін, осуджуючи польське повстання: „много вреда, пише він, принесла польская смута для той части русского общества, которая жаждала только спокойствия, чтобы развивать и воспитывать себя в той свободе, которая одна представляет прочный и плодотворный залог будущего преуспеяния. Сама по себе взятая, та смута, конечно, не страшна для России, но вред ее весьма положительный заключается именно в том, что она вновь вызвала наружу те темные силы, на которые мы уже смотрели как на невозвратное прошлое, что она на время сообщила народной деятельности фальшивое и бесплодное направление, что она почти всю русскую литературу заставила вертеться в каком то чаду, в котором вдруг потонуло все выработанное ценою многих жертв, засвоенное русскою мыслью и русским словом в течение последних лет”.*) Досі Щедрін.

Українська інтелігенція вірою й правдою служила єдиному фронтові, навіть до дрібниць. Приклад: жид для пе-

*) „Современник” — Сентябрь, „Наша общественная жизнь”.

редової російської інтелігенції був кумир; вільно було писати тільки про його страждання; мусіли мовчати про шкоду, що він творив. В українській літературі С. А. Єфремов навіть пустився на фальшування М. Драгоманова, щоб тільки не відступити від єдиного фронту у жидівському питанні. М. Драгоманів справедливо ставився до жидів, не замовчуючи їх й негативних впливів.*)

В. Леонтович на еміграції написав художній твір, взятий з дійсного життя — „Хроника Гречок” (у дійсності рід Малинок з Миргороду), де висвітлив трагедію української інтелігенції, що в ім'я єдиного російського фронту клала своє життя, щоб потім у найжорстокіший і безславний спосіб загинути від визволених з-під царського режиму, російських більшовиків.

Активна українська інтелігенція згрупувалась у партії: с. д., с. р., с. ф., с. с., хліб. дем.***) Перед величезною кількістю й по впливу на маси С. Р. й С. Д. Що принесли ці партії з чужого поля (російського) на Україну? С. д. — класову боротьбу, с. р. — соціалізацію землі; спільно в політиці ледве додумались спочатку до обласної автономії; а улюбленим жидам — нечувану у світі — персональну автономію!

Впливи російської культури приспали в нас національне почуття, але його не знищили. Національний вогонь у нас завжди тлів, набираючи сили, щоб спалахнути полум'ям; в один час, за революції, полум'я знялось високо, але скоро і впало.

Одного разу П. А. Столипін, б. прем'єр-міністр Росії, в державній Думі щодо України висловився так: „я твердо верю, что в этом крае затеплится свет национальной идеи, который вскоре озарит всю Россию.***) Столипін вірив, що на Україні повстане провідна, загально-національна російська верства, що поведе за собою всю різноплемінну Росію; цю верству він протиставляв революційній, позбавленій національного почуття, російській інтелігенції, коли казав: „вам нужны великие потрясения, а нам нужна великая Россия”. У слова Столипіна життя влило другий зміст: на Україні „затеплилась” національна ідея, але не загально-російська, а українська, і Україна мусить мати політичне самостійне незалежне життя.

Настала російська революція, — прокинулась українська воля. Російська революція — це найсприятливіший час для здійснення українських домагань. Ідеалом національної України була власна держава. На початку революції, коли на-

*) С. Просвітянин (С. П. Шелухин): Наші героєстрати.

***) Соціалні-демократи; соціалісти-революціонери; самостійники-соціалісти; хлібороби-демократи; соціалісти-федералісти.

***)) Ці слова були відбиті на пам'ятникові йому в Києві; пам'ятник під час революції соціалістичне російське правительство зрушило.

ціональний порив охопив власне всі верстви населення, здавалось, що провідна верства буде мати один фронт. Але так не сталося. В рішальний мент фронт заломився. Рішальний мент настав на Всеукраїнському Військовому З'їзді, що його всупереч забороні м-ра Керенського було скликано на початку літа 1917. р. в Києві. Рідко в історії буває таке імпортантне зявище, що ним був З'їзд. З'їзд мав за собою історичну традицію козацької Ради, що ще до Хмельницького збиралася в Масловім Броді (нині с. Маслівка на Канівщині). З'їзд репрезентував не менше, як двомільйонову армію. Депутатами З'їзду в більшості були або офіцери, або фельдфебелі й унтерофіцери. Кожний депутат мав писану повновасть, а на ній власноручно підписувались салдати, що визнавали себе за українців; начальник частини стверджував їх підписи. По повновастях можна було перевірити, яку кількість війська репрезентував З'їзд. На З'їзді зустрілись самостійницькі елементи з тими, що в них переважали російські впливи. Репрезентантом перших був Н. І. Міхновський, а других — В. К. Винниченко.*) Боротьба була за взяття; врешті решт націоналісти були переможені; а запанував погляд, що покищо нам треба йти одним фронтом з росіянами. Поразка націоналістів була несподівана. Життя нібито було на їх боці. Перш за все — у більшості українців вибухло з великою силою національне почуття, що в таких випадках вимагає максимального; а наш максимум — це була самостійність. По-друге, по зреченні царя в армії запанував пораженьський настрій; нема царя — воювати не тільки не треба, а навіть злочин. Для агітації за самостійну Україну ґрунт був надзвичайний. Де причина поразки націоналістів-самостійників? Перше — наше попереднє виховання й прищеплений нам погляд, що самостійна Україна — це ілюзія;**)) 2-ге — внаслідок цього наша теоретична і практична невідготованість; 3-є — слабкість й малочисленність, порівнюючи з головними партіями с. р. і с. д., організації націоналістів-самостійників; 4-те — політична нетолерантність головних партій до націоналістів, що виявлялась у виливанні помий на їх голови вщерть до обвинувачення в контрреволюції. Наслідки поразки націоналістів були страшні. Що було б, коли б хоч половина З'їзду роз'їхалась з наказом організуватись і готуватись до бою за самостійну Україну? Цього не сталося. Депутати роз'їха-

*) Боротьбу світоглядів описано в Д. І. Дорошенка у т. II. його Історії.

**)) Цикладом О. М. Уманець у кн. „Гетьман Мазепа“ вперше виставив Мазепу, як шляхетного, розумного й відданого сина України, а також симпатичного й чесного чоловіка, а закінчив так: „зрада часів Мазепи, в її невдалим кінцем, була необхідна, щоб раз назавжди покінчити з ілюзіями, протверевити масу й поставити народнє почуття Малоросії на нову дорогу“. З ним погодилась учена Україна. Дяв. Чт. Общ. Н. Літ, 1899, кн. 13, ст. 99; реф. Каманина; тамтаки р. 1907, кв. 20, проф. Н. П. Дашкевич „Полтава-Пушкина“, ст. 89 й д.

лись з наказом слухатись тимчасового російського правительства. Націоналісти, що добивались організації своєї армії й думали про сепаратний мир з німцями, попали в розряд контр-революціонерів й ворогів демократії. Н. І. Міхновського, не без впливу нашого секретаріату, було вислано військовим урядом із Києва на Південний Фронт. Салдатські маси почали губити віру в український провід й, як спілі яблука, почали сипатись у хитро зладнений більшовицький капкан; бо демократичне правительство наказувало воювати до переможного кінця, а більшовики оповістили мир без контрибуцій і анексій.

Націоналісти були переможені, але не знищені. Однак, праця їх що даліше, то все була трудніша. Розходження між провідною верствою, що складалась з с. р. й с. д., та націоналістами, у світогляді й тактиці, було велике. Тоді, як провідна верста налягала на соціальний стан населення, бажала його звільнити від економічного гніту; обіцянками, конкуруючи з російськими більшовиками, намагалася створити соціальний рай на Україні, націоналісти, щодо соціальних реформ, обмежувалися дрібно-буржуазною програмою, зате в корінь речей ставили збудування власної держави.*) Правда, с. р. й с. д. по мірі того, як втягувались у політичну боротьбу з російськими більшовиками, відступили від обласної автономії, оголосили самостійність України, але „самостійність” ніколи не мала рішального значення; на першому плані в них був соціальний добробут, визволення „трудових мас”.

Різниця світогляду, тактики, методу думання у провідній верстві — с. р. та с. д. й у націоналістів виявляється у політичних актах, заявах, деклараціях, дебатах. Для прикладу приведу скорочено дві відозви, обидві написані по гетьманському перевороті, для ознайомлення громадянства Центральних Держав із дійсним станом на Україні; перша написана й підписана від імені національного союзу В. К. Винниченком; другу склали Н. І. Міхновський, І. М. Луценко й А. І. Макаренко, а підписали відпоручники націоналістичних буржуазних партій. Порівняйте — на що го-

*) Щоб уникнути непорозуміння, тут зазначаю, кого саме в описуваний час треба розуміти під націоналістами. На військовому з'їзді націоналісти виступали як окремі парламентарні групи, що їх об'єднував у більшості один лозунг: „Самостійна Україна”. Потім націоналісти розбилися на дві, ідеологічно не ворожі партії а) соціалістів-самостійників й б) хліборобів-демократів. Головна різниця між ними була та, що партія хл. дем. була заснована на класовому принципі, організувала переважно дрібних хліборобів; партія соц.-сам була безкласова; до неї міг вступити кожний, хто визнавав „Самостійність України” й мирився з її програмою; соц.-самостійники думали так: державу збудує той, хто переможе на фронті; тому треба мати перш за все сильну армію; хто збудує державу, той і встановить у ній любий йому соціальний лад.

ловну увагу звертає кожна відозва?*) Перша говорить: „методи репресій нагадують часи середніх віків, поряць різками, закопують по шию в землю... підпираючи реакційні класи, уряд сприяє розпаленому чуттю класової пімсти, яка доходить до нечуваних форм експлуатації й знущання з селянства та робітників...; словесними... заявами та жорстокістю цензурних репресій уряд хоче творити вражіння спокою в державі; але вся його діяльність веде край до загибелі та руїни, а народні маси штовхає на шлях розлючености, одчаю та анархії...; уряд народові чужий національно; ворожий політично та соціально...” й т. д. Друга не згадує ні про класову боротьбу, ні про народні маси, ні про соціальну реакцію, а дає такі точки: „московські варвари більшовики мстились за відокремлення України; коли німці помогли вигнати ці орди, тоді явились нові вороги самостійности — москалі, жида та польська шляхта й почали свої потайні інтриги; москалі, жида й поляки добачають свій порятунок у тому, щоб український нарід пересварити з німецьким...; московсько-жидівська буржуазія впевняла, що нібито опріч тих, що в Центральній Раді, інших діячів (українських) нема; але в народі вже відбулась природна реакція проти утопічних, нежиттєвих і шкідливих захоплень, особливо в аграрній справі; реакція йшла двома шляхами: українські провідники хліборобів хотіли тільки ґрунтовно реорганізувати Ц. Раду уведенням буржуазних українських елементів; у той час московські провідники хліборобів, підшиваючись під українську шкуру, хотіли повного знищення самої ідеї Ц. Р.; замість виждати й дати самому Українському Народові змогу подужати свою хоробу...: німецьке військово командування взяло участь у перевороті...”

Аргументації Винниченка й націоналістів, можливо, до одної цілі йдуть, але відмінні.

Націоналісти не тратили надії охопити національні елементи цілої України. З цією ціллю на початку 1918. р. було засновано в Києві всеукраїнське товариство „Батьківщина”. Ініціаторами були І. М. Луценко й А. І. Макаренко. Не зважаючи на те, що організатори випробуваного досвіду не мали, т-во росло. С. р. й с. д. ігнорували т-во: ні один із видатних с. р. або с. д. до нього не вступив; а гетьманський уряд об'явив війну; в першу чергу були заарештовані в Одесі Луценко, а в Києві Макаренко, і сиділи до самого прогітьманського повстання.

У протигетьманському повстанню націоналісти взяли щирю участь, але не вони його викликали й не вони його „возглавили”. Загалом, трудно комунебудь приписати честь організації повстання протигетьманського. Повстання не

було національним, бо не підняв його нарід, захоплений національною ідеєю, створеною провідною верствою. Не за „самостійну Україну“ повстав нарід, а це був акт помсти російсько-польсько-жидівській буржуазії, а головню поміщикам, за карательні отряди під захистом німецького війська. Є китайська приказка: хто на тигрові їде, не сміє з нього злізти. Було б чудо, коли б нарід не повстав проти своїх гнобителів. Провідна українська верства тільки „возглавила“ це повстання. В. К. Липинський обвинувачував Директорію У.Н.Р. в тому, що вона зорганізувала деструктивні українські елементи. Це не так. Директорія взяла лише ініціативу у свої руки, бо коли б вона цього не зробила, то взяти б ініціативу більшовики; а повстання все одно піднялося б. Можна було думати тоді лише про те, щоб цю вспалахнувшу, розбурхану народню стихію направити в національне русло. Націоналісти старались надати повставшому народові характер війська. Найсильнішими частинами, що підлягали Директорії, були на лівому березі — Запорозький Корпус під командою Балбачана, на півдні — відділи Луценка, на півночі — т. зв. армія Оскілка. Але були повстанчі загони й то чисельні й сильні, прикладом загони Григорієва, з Александрії, начальником штабу в нього був звісний Тютюнник, що не тільки не хотіли підлягати Директорії, а навіть напали на відступавший Запорозький Корпус; через них він мусів податись до Румунії, щоб вернутись звідти ледве в половинному складі, обдертий до нитки, знищений тифом. А скільки було дрібних ворожих загонів, не згадую вже про загони славнозвісного анархіста, теж українця, Махна. Заслуга націоналістів, якщо про заслугу тут може бути мова, була в тому, що вони з революційної маси створили хоч невеличке військо, що по весь час боронило ідею української республіки й з боєм понешло її закордон. Тигр зробив своє діло та й ліг спати. Коли б не створене націоналістами військо, від провідної верстви й Директорії У.Н.Р. не залишилося б і сліду. На цьому місці мусимо згадати про січових стрільців під командою полк. Є. Коновальця. Це були націоналісти, віддані ідеї самостійности; але своєю вдачею до наших обставин не надавались. Занадто була велика різниця в методі політичного думання між січовиками й нашими людьми. У час повстання ця різниця ще не давала себе відчувати; січовики відіграли свою ролю; але по повстанні січовики відчували, що покищо в цьому розбурханому морі вони одинокі, що перевиховати на свій лад надніпрянців вони не можуть, а тому мусіли занехати справу цілу цим останнім.

Як ставились націоналісти до гетьманського уряду? Вороже, бо бачили в ньому перехідний ступінь до єдиної Росії. До особи гетьмана Скоропадського вороже не ставились: принаймні до

ка, документально не стверджена, що п. Балбачан перед повстанням звертався до п. Гетьмана з пропозицією, щоб він покинув уряд й перейшов на бік повстанців. Чи правдива ця звістка — не відомо.

В уряд Директорії увійшли й націоналісти-самостійники, хоч за с. р. та с. д. заняли аж третє місце. Уряд став на ґрунті самостійности. З початку здавалось, що маємо один фронт. Але розходження між с. р. і с. д., з одного боку, та націоналістами з другого, скоро почалось. Урядова більшість прийняла три небезпечних ідеї: а) знищення приватної власности, б) позбавлення активного виборчого права буржуазії й в) трудові ради селян і робітників. Націоналісти, хоч з цим і не погоджувались, але мирились. Війна з російськими більшовиками, що її несли на своїх плечах націоналісти, оскільки часами була нещасна для нас, остільки нахиляла провід с. р. та с. д. до більшовицької ідеології. Військові невдачі пояснювали с. р. та с. д. тим, що наряд хочє більшовицьких установ, а націоналісти стоять тому на перешкоді, а тому наряд активно їм не допомагає. Піддавшись на провокацію більшовиків, вони обвинили команду Запорізького Корпусу у зраді, а командира Балбачана заарештували. Уряд не судив Балбачана, бо не було доказів зради, а боеву силу Запорізького Корпусу було знищено. Весною 1919. р. Центральні Комітети с. р. та с. д. у Проскурові (з. д. станція) ультимативно зажадали від Директорії, щоб вона зріклась своїх функцій, замирилась із більшовиками й шляхом переговорів з урядом Раковського створила один всеукраїнський радянський уряд. На це націоналісти не пішли, бо це було зреченням самостійности України. Почалась найзапекліша боротьба за те, щоб усунути з уряду націоналістів й вирвати з-під їх впливу рештки війська. Партійний бій загорівся коло єдиної боездатної частини — армії Оскілка. Бій закінчився повстанням Оскілка й знищенням армії. Провід с. р. та с. д., обвинувачуючи в повстанні націоналістів, запевняв, що до цього причасні російські добровольці; нібито спілка українських й російських контрреволюціонерів. Щодо добровольців, то це ж неправда; повстання це було актом виключно націоналістів; виконано Оскілком, через брак досвіду й українську добродумність, невдало. Але це повстання було не проти верховної влади, а виключно проти соціалістичного кабінету. Це було в малому те саме, що потім у своїх державах виконали Мусоліні, Пілсудський, Гетлер, Дольфус, а недавно — в Латвії й Болгарії. Повстання Оскілка це була щира, хоч, можливо, на тодішні часи й безнадійна спроба вирвати державний провід з рук українських соціалістів. Спроба успіху не мала, й націоналісти, як політична група, на довгий час відійшли від активної політики. Видумане повстання Балбачана 9—10 січня 1919. р. й розстріл його — це був на

слідок партійного страху українського проводу перед неіснуючою небезпекою з боку націоналістів. Один період нашої історії закінчився. Видатні націоналісти цього періоду, немає їх у живих: Н. І. Міхновський — наложив на себе руку в Києві, залишивши записку: „як мають знищити мене жиди, то зроблю це я сам”; І. М. Луценко загинув у бою з більшовиками в 1919. р. весною, коло Проскурова; В. П. Оскілко загинув від ворожої, невідомої й досі, руки на Волині; А. І. Макаренко помер у Братиславі; П. Ф. Балбачана свої розстріляли. На його могилі один націоналіста сказав: „Нема великого Патрокла, Живий ганебний Терзит”.

IV.

Чого вчить короткий огляд нашого націоналізму?

У відповідальний час нашої історії націоналісти, що могли, те зробили. Прийдучі покоління мають докінчити їх діло. Наш націоналізм життєздатний. Не зважаючи на всі перешкоди, він не завмер. Наш нарід великий. Прищепити йому державну ідею не так то було легко. Щоб ця ідея захопила нарід у всій повноті, потрібна апостольська праця. Ця праця оправдана. Великий нарід мусить мати свою державу, щоб виявити дані йому даровання. Без власної держави найвищих властивих йому культурних цінностей він не створить; тоді пощо йому ці даровання?

Одно завжди нам шкодило: слаба воля, привабливість соблазнів, вічні компроміси. Живемо ми між заходом і сходом. Підлягаємо різним впливам. Не мусимо захоплюватись месіянством, мріяти про „наше вище призначення”; бо це захоплення приводить нас то в польський, то в московський табор; натоміць маємо загартувувати волю, щоб протистояти всім спокусам, шкідливим для нашої основної ідеї.

Протопоп Аввакум (друге послання до Семена), протиставляючи росіян грекам, колись писав: „мудры блядины дети греки, да с варваром турским с одного блюда патриархи кушают рафленые курки; а русачки миленькие не так, в огонь полезут, а благоверия не предадут”.*)

Українці не раз їли „рафленые курки” з одного блюда з поляками й москалями, не виключаючи більшовиків, гадаючи, що від цього буде добре, а ті „рафленые курки”... тільки відригуються.

*) Чт. Об. Н. Лет., 1895, кн. 9, ст. 25, цит. у ст. Дилево.

Бібліотека „Самостійної Думки“ в Чернівцях ч. 16.

А. АНДРІЄВСЬКИЙ.
Член б. Директорії У.Н.Р.

98. Основні елементи право-
свідомости Укр. Народу.

Накладом автора.

ЧЕРНІВЦІ, 1935.

История (экономическая) часть 2. Том 1. 1914 г.

Экономическая история
Л. Н. Мухоморова

Издательство

1914 г.

Основні елементи правосвідомо- сти Українського Народу*).

*) Оця стаття це витяг з більшої роботи, через те нема в ній указаних на джерела наукові.

„Спочила ж на мені рука Господня й вивів мене Господь в дусі та зупинив мене серед поля, і було там повно кістяків. І обвів мене навкруги, й оце лежало їх дуже багато на полі, а всі були дуже сухі. І промовив до мене: сину чоловічий! Чи ці кости оживуть? І промовив до мене: ви скажи пророцтво про ці кістяки й скажи їм: Ви, кістяки сухі, ви слухайте слово Господне. Так говорить Господь Бог до цих костей: ось я вдихну в вас духа, щоб ви зробились ізнов живими. І обложу вас жилами й поростете тілом і покрию вас шкірою, і повдихаю дух у вас, і станете живими, та й зрозумієте, що я — Господь. Я виповів пророцтво, як мені і заповіджено; й ось як я ще пророкував, повстав шестіст і почали кістки рухатись і кістка до кістки приставати. І спостеріг я, аж ось на них жили й поросли вони тілом, а зверху покрила їх кожа, тільки не було ще дихання в них. Я виповів пророцтво..., аж ось, повходив у них дух, і вони ожили та поставали на ноги — дуже, дуже багато люда”

(Кн. Єзекиїла, гл. 37, 1—10).

Сухі кістяки, що привиділися пророкові, то розкиданий і незорганізований жидівський народ. Пророк закликає його до самоорганізації й так вірить у неї, що вона вже є для нього фактом чудесно доконаним. Тільки при ній пророк уважає можливим світле будуче, державне життя свого народу.

Перед кожним українцем стоїть питання чи встане український незорганізований нарід до організованого життя? Чи оживуть українські кости до державного життя? Мало віри в чудо й пророцтво, — відповідь можна дати лише після безсторонньої аналізи психічно-правових переживань українського народу.

1.

Український народ не має своєї держави. Українці не виявили необхідних сил, розуміння й державної здібности. Кожний українець є живий елемент. З цих елементів мусить складатися держава, як організована єдність. Коли ці елементи здібні до самостійно-державного життя, — буде держава; нездібні або не доросли, — інший замість них буде впорядкувати й панувати над ними. Коли не здібні тепер, не

значить це, що не будуть здібні в будучому; бо коли мають у своїй психічній природі зерна державного життя, то можуть сподіватися, що самодіяльність та самовиховання викохають із зерен державні плоди. Не на пророцтво, не на чудо треба покладатися, а на власні сили; бо держава ніколи не дається даремне, а досягається впертою працею всіх елементів народу; все одно, як моральне завершення, спасення окремої особи, як каже про це блажений Августин, не є дар Божий, а досягається впертою боротьбою над і з самим собою, бо Бог все може зробити, але спасти людину без людини не може. Ці слова — отця Церкви, сказані з другого приводу, мають примінення до українців: коли українці самі не стануть здібними до державного будування; то ніяка сила їх такими не зробить; а коли вони будуть здібними, то сили, що перешкоджають, можуть тільки задержати будування держави, а рано чи пізно держава мусять бути. Через те кожний українець, головню український інтелігент, заховуючи правило „пізнай себе самого”*), повинен пізнати в собі себе, провирити свій душевний скарб, а зробивши цю операцію, витворити план самовиховання до державної роботи; в дальнішому — в собі й других нищити те, що шкодить створенню держави та вирощувати й виконувати те, що її сприяє.

2.

Український народ належав до російської держави. Після розвалу цієї держави спадщина впала й на його голову. В цій спадщині далеко більш пасиву, як активу. Російський самодержавний будівничий мало придбав духового скарбу для своїх підвладних: вони zostалися духово голі й босі. Російський будівничий будував державу не на камені правосвідомости народу, а на зовнішній силі; отак, як евангельський необачний чоловік будував будинок не на камені, а на піску; через те, коли полили дощі й надійшла ливень, забуяли вітри, й наперли на той будинок; то впав він, і велика була руїна його. (Мат. 7, 27). Теж сталося і з російською державою; з російським державним будинком: революція звалила його, бо стовпи було поставлено не на камені правосвідомости народу, а на хибих і темноті народу.

Фундаментом кожної держави є правосвідомість народу. Правосвідомість підпирає державу. Держава з свого боку прикриває правосвідомість й допомагає їй належне розвиватися. В нормальному житті державність і правосвідомість узаємно зв'язані й обумовлені. Без правосвідомости держава, коли й існує, не міцна й ненадійна; без держави правосвідомість нидіє, в'яне, не росте, а то й сохне.

Що таке правосвідомість? Які її елементи? Правосвідомість — складне психічне явище. Це не є знання права

*) Γνωθι σεαυτον

народу, бо можна знати право чужого народу й не бути правосвідомим. Бути правосвідомим — значить жити правом народу; мати й відчувати це право в своїй психіці; те ж саме, як бути дійсним горожанином своєї держави, не значить тільки визнавати її, а відчувати своє споріднення з нею; радуватися її радостями, журитися її печаллями. Можна теоретично не знати права, а бути правосвідомим; цебто відчувати й виявляти його в своєму життю. Уявлю собі десь на Україні наше старе, довоєнне глухе село. В ньому люди сватаються, вінчаються, виховують дітей, дарують, дають віно, купують, спродають, позичають, наймають та наймаються, дають у заставу, складають заповіти, вибирають старосту, сотського, десятських, платять податки й т. п. Це все область практичного життя села. В цій області нема анархії. В ній діють правні принципи, правила, норми людського поведіння. Буває порушення цих правил, але за порушенням слідує реакція, кара. Ці принципи не викладено в писаному кодексі, проте вони існують у житті. Підготовлений учений, простудіювавши життя села, міг би скласти кодекс права, що виявляється в цьому житті. З цього кодексу ми могли б, наприклад довідатися, що „за збитки платить не багатий, а винуватий”; про рівноправність подругів — „спілка — чоловік та жінка”; про їх нерозлучність — „зв'язав піп руки, не буде розлуки“, про невідповідальність за хиби подарованої речі, бо „дарованому коневі в зуби не дивляться”, про приналежність плодів тому, хто своєю працею їх виготовив, — „хто сіє, той і жне”; „хто яечко облупив, той його й з'їв”. Всі такі й їм подібні принципи в житті існують не в стані статички а динаміки, тобто — під впливом різних обставин вони розвиваються й виявляють заховані в них потенціально можливі. Правосвідомість обіймає не тільки область приватного життя; в значній мірі вона орудує матеріалом державно-політичних відносин. Різниця між приватною й державною правосвідомістю лиш у способі й темпі виявлення правових принципів. Тоді як в приватному житті правні принципи дають про себе знати й виявляються, власне, кожної хвилини; про дійсні принципи державного життя народу найліпше довідуються після революційних розривів, через тяжкий досвід.

По степені сили й гнучкості правосвідомості суспільників суспільство поділяється на різні верстви; в одних правосвідомість стоїть високо, — вона не тільки відчувається, а й пізнається розумом, як необхідне й бажане; в других — нижче, а в інших її зовсім не видно; але це ще не значить, що в житті цієї верстви не діють правні принципи; вони є в житті, лише спочивають у підсвідомій області нар. психіки й помалу, поволі дають про себе знати. З відомих нам старовинних народів, наприклад римляне старалися підвищува-

ти правосвідомість шляхом шкільного виховання. Цицерон згадує, що в його часи хлопців (пучері) у школах заставляли виучувати на пам'ять, як вірші, закони XII таблиць, що починалися з цих слів: коли кличуть до суду, то йди; а як не хоче йти, то при свідках скажи, щоб йшов; а як він **педем струїт**, підбирає ноги, щоб утекти, то бери його за барки й тягни до суду. Малі діти мусіли вчити на пам'ять кодекс, де було викладено національне право римського народу. Видатний зразок усвідомлення принципу послуху власти знаходимо в наставленні Ап. Павла першим християнам: усяка душа властям вищим нехай кориться, нема бо власті, коли не від Бога...: тим же, хто противиться власті, Божо-му повелінню противиться; хто ж противиться, той собі осуд набуває; хочеш же не боятися власті? добре роби, та й матимеш похвалу від неї; Божий бо слуга вона, тобі на добро. Коли ж лихе робиш, бійся, бо не даром меч носить; Божий бо слуга вона, відомститель гніва тому, хто робить лихо; тому ж треба коритися не тільки ради гніва (кари), а ради совісти. (**Послання до Римл. 13, 1—5**). Через шкільне виховання, а також наставлення витворюється нормальний тип правосвідомої людини, що мусить знати, що можна, а чого не можна. Потім через безпосередню участь у приватно-правному й державному житті правосвідомість збільшується, кріпшає й витворюється правна традиція, що принукує людину поводитися так, як вимагає загал. Що частіше дають знати людині про існування норм вимаганого від нього поведження, що більше примушують його до сповнення їх, то немилосердніше переслідується її за злочинне порушення їх то скоріш і зручніш у його психіці витворюється сила, що противиться порушенню норм. В існуванні цієї сили й у степені незбіжного її впливу може кожний перекопатися шляхом самонагляднення над своєю психікою. Часто нам у сні привиджується, що ми порушили норму давнього шкільного життя, або переступили карний закон, що нас переслідують за це, а ми напружуємо сили, щоб уникнути від карі; у сні ми переживаємо страшні муки, а коли прокидаємось і бачимо, що нема ні страшних учителів, ні переслідування за порушення закону, що все то тільки страшний сон, як моральні муки десь діваються й їх місце заміняє радісне почуття ізбавлення від небезпеки. Нічим іншим не можна пояснити таких явищ, як тільки припущенням, що образ норми й карі за порушення її десь глибоко сидить у психіці людини й дає себе відчувати при кожній спробі порушити норму, навіть у сні. Ступінь цієї сили, що противиться, у кожних людей буває різний; це залежить від якостей людської природи, часу, внутрішніх та зовнішніх обставин життя народу. Одно можна констатувати, — що в кожного народу в кожний даний мент е

загал людей з приблизно рівною „відпорною” силою, що він творить з себе середню правосвідому масу. В психіці цього загалу спочивають образи норм і кари за їх порушення. Цей загал є фундамент держави. Від здоров'я його залежить цілість і будучність держави. Це є той камінь, або пісок, що на ньому може бути збудована держава. На оздоровлення цього загалу, на його виховання, на задоволення його потреб, мусить бути направлена в першу чергу діяльність державної влади. Коли цей загал є пісок, то перш за все треба зробити з нього камінь; коли він — кістки; то треба зробити, щоб стали на них жили, поросли тілом, походили в них дух.

Правосвідомість виявляється не лиш у волевих актах, а й у способі правного думання. Правно думати, — значить думати згідно з принципами правного життя народу, що до нього належиш. Державний муж, приналежний до свого народу, в своєму думанню може сягати далі, але цей дальніший ступінь мусить бути необхідним наслідком розвитку правних принципів, закладених у правній психіці народу; він мусить думати так, як думав би народ, коли б дійшов до того ж ступня; інакше народ його не зрозуміє й марна буде його робота. Розказують про одного знаменитого англійського державного мужа, що виготовлюючи законопроект, завжди питав поради не в найдосвідченіших членів парламенту, а в простих членів з фермерів, або робітників. Коли дивуючися питали його про сенс цієї практики, він відповідав, що йому важно, щоб його зрозуміла середня маса народу. А вірніше, сенс цієї практики був, мабуть, у тому, щоб складаючи закон для народу, думати так, як думав би народ — середній правосвідомий член того народу. Принципи приватного права, що до них найбільше пристосовується правове думання, мають такий психічний вплив, що від них не можуть визволитися, навіть коли обмірковують справи міжнародніх відносин; хоч треба правду сказати, деколи цими принципами бажають прикрити аморальні речі; аморальність спасти для людського ока силою правного принципу. Так, наприклад, 1922 р. на конференції в Лондоні, коли німці пробували підняти питання про саме право репараційних виплат, Ллойд-Джордж заявив, що Версальський договір це **рес юдіката**, що він уважається за істину (**рес юдіката про верітате акціпітур**) й що мова може бути тільки про суму й спосіб репарацій, а не про саме право. Всупереч цьому німці теж могли б, посилаючися на римський принцип, вимагати **рестітуціо ін інтеррум** — повернення первісного стану, бо вони **коакті волуерунт**; тобто примушені силою були погодитися на Версальський договір.

Коли вирішували Галицьку справу, один державник заявив, що Галичина була **рес нулліус** — нічия річ, треба було

віддати її тому, хто захопив, по правилу: **рес нулліус прі-мо цедіт окупанті** — нічия річ припадає першому, що її захопить. Це вже явна насмішка над принципом придбання **рес нулліус**. Галичина не була **рес нулліус**, бо вона мала свого хазяїна в особі Галицької вітки українського народу й створеного нею правительства. Віддання Галичини займанцеві, це насильний акт й ніяким принципом приватного права його не прикриєш. Навпаки, кожний українець, що бореться з займанцем, знаходить виправдання в принципах: **вім ві репеллере ліцет** — силою силу поборювати можна, дозволено; або **адверсус перікулум натураліс раціо пермітіт се дефендере** — проти небезпеки (всякої, що більше національної загибелі) природний розум дозволяє захищатися: або коли я володію землею — **ректе посідео, сіне віціо тенео**, на підставі права безопороку, то — **ліцет мігі вім іллатам про-пулсаре** — дозволено мені замах чужої сили відкинути. А хто ж скаже, що український нарід у Галичині не по праву володіє своєю землею?

Коли французи захопили Рурську область, німецькі піддані відмовилися сповняти розпорядження французьких властей. На суді німці боронилися так: є принцип признаний німецьким і французьким правом: забороняється примушувати горожанина до безчесних учинків; сповняти розпорядження французької влади, як направлені проти нашої Батьківщини, є безчесний учинок; французькі влади не мають права примушувати нас до безчесних учинків; а коли так, — то їх розпорядження для нас недійсні, тому, коли ми їх не сповняємо, то вини тут нашої нема; бо нема розпорядження дійсного, нема й кари, **сіне леґе** — нула поена. Більшовицькі суди в часі революції прикривали свої вироки розстрілу людей принципом „революційного права”. Але що то за принцип, який його зміст, про це невідомо. Це хіба свідчить про те, що груба сила хоче себе оправдати й облагородити. Але насилля завжди застається насиллям, чим би його не прикривати.

Резюмуючи сказане зазначаємо: а) правосвідомість народу, то є сума правних принципів, що гнізяться в психіці народу й кермують його волевими актами; теоретично можна ті принципи розглядати кожний окремо, але в дійсності вони існують, як ціле взаємно зв'язане; б) принципи не існують, як уже закінчені, готові, природою дані; а в стані можливого розвитку; на цих принципах і тільки на них можливо збудувати правдиву державу.

3.

Український Народ одержав не добру спадщину після старої російської держави. Він виніс мало елементів, придатних до будовання свого державного життя; замість то-

го від довгої злуки під одним царським скептром із московським народом він засвоїв багато антидержавних, анархістичних його рис.

Перш за все, в масі українського населення не розвинуто до належного ступеня почуття національної гідності. Національна гідність і національна честь — це назви того ж самого поняття. Початок розвитку почуття горожанської й національної чести лежить у поділові народу на окремі громадські групи (родина, рід, цех, громада), індивід мусить дорожити своєю приналежністю до групи; піддержувати її честь, словняти те, що вона вимагає від нього; бо інакше вона не буде боронити його від ворожого небезпеки. Почуття приналежності до цієї групи й почуття прав та обов'язків зв'язаних з цією приналежністю — є почуття чести*). Почувати свою приналежність до групи, значить почувати, що група не є щось чуже для мене, а мое власне. Образа групи — є образа мене; рівночасно образа мене є образа цілої групи. Почуття приналежності з менших груп переноситься на більші; з родини на рід, громаду, націю, державу. Сама назва чести в різних мовах — слов'янське *честь*, *цнота*, латинське *екзістіматіо*, німецьке *Ере (Верт)* вказує на правову цінність індивіда. Римляне так опреділювали поняття чести; *екзістіматіо ест дігнітатіс інлаесае статус, легібус ак морібус компобатус* — честь є стан не пошкодженої гідності, стверджений законами й звичаями. Мати національну честь — це значить дійсно почувати свою приналежність до нації й дорожити цією приналежністю. Таке почуття даром не дається; воно витворюється шляхом невинної боротьби організованого народу за свої права. З старовинних народів найбільше було розвинено почуття національної чести в римлян. Слово **Романус цівіс** — римський горожанин говорило багато розумові й чуттю римлянина. Дійсний римлянин не відділяв себе від своєї держави. Здоровий інстинкт самозбереження підказував йому, що без власної держави він не може досягти власних цілей життя. Вже в ті часи, коли мораль римлян захиталася, коли римське горожанство можна було здобувати за гроші, **Романус цівіс** заставляло боятися не одного римського начальника. Пригадаємо Апостола Павла. Він походив з багатой жидівської родини з Тарса, що вона мала римське горожанство, — напевне за гроші воно дісталось. Це горожанство нераз виручало з бід Апостола, а може й від смерті. Одного разу в Єрусалимі проти Апостола піднялися всі жиди й римський тисячник не міг їм ради дати. Павла було зв'язано ременем і бито.

*) Ми відрізняємо поняття — національна і власна, особиста гідність. Рівниця між ними не стільки в якості, скільки в кількості. Поняття національної гідності торкається психічних переживань, зв'язаних з цілим колективом, нацією, як духово-культурною єдністю. Поняття власної гідності торкається переживань зв'язаних з меншим колом взаємовідносин (громада, цех).

А Павло до сотника, що стояв, каже: „Хіба годиться вам римлянина, та й неосудженого бити?“ Почувши ж сотник, приступивши до тисячника, сповістив, говорячи: дивися, що хочеш робити; чоловік бо цей римлянин. Прийшовши тисячник промовив до нього: „скажи мені, чи римлянин є ти?“ Він же рече „так“. Відказав тисячник: „за велику суму здобув я це горожанство“. Павло же рече: „я ж й родився в ньому“. Зараз тоді відступили від нього ті, що мали в нього допитуватися; тисячник злякався, довідавшись, що це римлянин і що він його закував. (Діян. 22 ст. 25—29). Відправляючи Апостола Павла з великою сторожею, тисячник писав старості Феліксові: „чоловіка цього жида схопили й мали вбити; я ж пристигши з військом, одняв його, довідавшись, що він римлянин“. (22, 26—27). Як бачимо один натяк бідного побитого жида на те, що він „римський горожанин“ зараз же робив цілий переворот у психології римських начальників. Такою високою повагою й силою було оточено образ „римського горожанства“ в психіці народу. Воеводи й тисячник полякалися, бо образ відповідальності за биття без суду римського горожанина, відповідальності невимолимої, встав перед ними. Відповідальність не на словах, а в почутті, в ділі. Не забуваймо, що це в той час, коли вже „горожанство“ розмінювалося на гроші, коли воно давалося не по родженню, не за великі заслуги, а за гроші. З цього можемо бачити, оскільки в перші часи своєї історії римляне були чуткі до своєї національної гідності, що замикалася в слові **романус цивіс**. Римлянин дорожив своєю приналежністю до римського народу, бо вона його всією силою боронила й ставила вище понад другими; з свого боку він не здався на просьбу, щоб сповнити те, що вимагала від нього нація, бо несповнення волі нації зменшувало його горожанську цінність. Наприклад, вигнаний з війська за безчесний учинок уважався за **інфамус**, обмежувався в правах і то на все життя; лише по особому акті влади йому могло бути повернено права. Строгість римського народу до своїх членів виконувала в них нахил до послуху, загартовувала волю в напрямі слідування за наказом народу; витворювала той елемент правосвідомости, що означається словами: „владі народу треба коритися не за страх, а за совість“. Рівночасно та строгість вимагала від агентів влади оборони прав окремих горожан, що висловлювалось у принципі: „хто хоче бути першим, нехай буде всім слугою“.

Українці, як цілість, не досерли ще до такого високого розуміння національної чести. Це й не диво; бо в останніх століттях не мали вони ні своєї держави; ні національних організацій, що в них виховувалося б почуття національної гордості. Через те ми й тепер бачимо українців, що во-

ни стидаються своєї мови, — цієї першої національної ознаки, що про них можна сказати словами поета :

„Лиш невдячний син Бескида
Забув свій милий рід
Зичить мови у сусіда
До своєї чує стид“.

Є українці, що не так давно репрезентували офіційно український народ за кордоном й одержували за це квати, а тепер з удачності соромляться свого українства, переходять у табор москвинів, іменуючи себе „Петроградськими присяжними повѣренними“, публікуючи про себе не на українській, а московській мові. Нехай не здається, що часом стидатися своєї мови це дрібниця. Вживати своєї мови є обов'язком кожного українця, особливо інтелігента; вживання її є один з елементів виховання в нас національної гідності. Національна гідність з слів мусить перейти в почуття; а це можливо тоді, коли найменший молоточок куватиме в одне місце. Римляне казали, що капля довбає камінь не силою, а **сапе кадендо** — часто падаючи. Національна гідність являється не зразу, не чудом, а виковується через постійне напруження волі, від дрібних ударів, може й непомітних, актів самовиховання. Ап. Петро хвалився перед Христом, що хоч всі зречуться його, то він не зречеться; а тим часом першої ж ночі зрікся Христа перед простою наймишкою Первосвященника. Зрозумів Петро, що це зречення не дурниця, не пустелький компроміс, як це здавалося б; а це свідчило, що в ньому ще не було сильної віри в Христа, ще не було тієї Христо-свідомости, що вдержала б його при всяких умовах від зречення Христа.

Не диво, що до останнього часу простий наш народ свою мову вважав мужицькою й коли говорив з паном, то ніби просив вибачати, що він не може висловитися панською мовою, бо панська мова, то мова пануючого народу; то мова влади; а власть імпонує; без огляду на свої накази, впливає на психіку народу, як щось ліпше, сильніше, вище; боротися з таким впливом влади культурними способами трудно. Завжди та мова, що на ній говорить власть, буде приваблюючою; бо не зважаючи на все інше, мова влади є мова сили, що вона диктує свою волю. Народ у масі короткозорий; завжди більше цінить матеріяльний інтерес, ніж духовий, хоч би останній і обіцяв дати йому більше користі в будучому; ліпше синиця в руках, як журавель у небі. **Боротьба за право мови, як знаряддя до розвитку народу, мусить бути боротьбою за власть; бо коли власть буде не в національних руках, то який би конституційний закон, гарантуючий право вживання мови, не видавався, він буде мертвим; його сповнювати не будуть. Коли, наприклад, суддя москвин, чи поляк буде вживати на суді своєї рідної**

мови, то не все звичайний українець відважиться вимагати, щоб суддя вживав української мови; страх програти справу, страх пімсти, невдоволення судді буде грати свою роль. Тільки сильний характер відважиться вимагати від судді поваги до чужої мови, гарантованої законом. **Що більше буде сильних характерів, і при тому зорганізованих, то більше надії на успіх у боротьбі.** А сильні характери виконуються тільки в організації, при безумовному сповненню наказів її. П. А. Куліш в „Записках о Южной Россіи“ згадує, що на Великій Україні на запитання: „хто ви?“, українські селяне відповідали: „хто ж, люди“. Справді, трудно було тоді чекати від селян відповіді: „ми українці“. Але дивно, що в останні часи відповідь селян часів Куліша вважалася за... достоїнство, за добрий знак. С. А. Єфремов в „Літературному Намулі“ писав, що українці просто люди, без всякого намулу, без всякої табелі про ранги, що такий погляд на себе, як людину, що стоїть вище всяких соціальних перегородок (а може й національних) є ознака вищого розвитку, свого роду, **гомо сум** інтернаціонал. С. А. Єфремов писав це під сильним впливом виключно, московських народовців (народніх соціалістів). Нічого нам йти їх шляхами. Відповідь: „ми люди“ — це не достоїнство, а дефект: це не позитивна, а негативна велечина; це не почуття вселюдського достоїнства, а відсутність національної гідности; це слова, що прикривають порожню форму, без змісту, що в неї зміст треба ще вляти. Треба навчитися перше **дорожити приналежністю до своєї нації**; дорожити національними багатствами, національною культурою, що до неї належить мова, релігія, філософія, право, рідна історія. **Треба стати націоналістом у весь зріст, відчуті своєю природну силу, щоб у свідомості цієї сили й свого достоїнства стати, як рівний з рівним, з іншими націями й тільки тим шляхом перейти до вселюдського гомо сум.** Дорожити приналежністю до нації — це благоговіти перед нею, страшитися навести на себе її гнів, відчувати в собі відповідальність за вчинки, що порушують добробут її. Здається, нічим так не зловживають українці, як поняттям національно-політичної відповідальности. На кожному кроці ми чуємо про відповідальність, і на кожному кроці бачимо, що почуття відповідальности в нас ще не прищепилося. Українець не любить відповідальности; кожний свій учинок намагається прикрити якимсь іншим авторитетом. У цьому випадкові різниці між простим селянином, а громадським діячем нема. Накоївши лиха чи то з чужим добром, чи з громадським за час революції, селянин ухилиється від відповідальности, звалює вину на громаду; то не я, а громада так вирішила; політичний діяч, накоївши всякого лиха в більшому обсягові, ніж простий селянин, виправдується

тим, що так партія ухвалила, хоч добре знає, що партія то фікція, а робив то він сам на свій страх і ризико. Ніде так, як серед українців, не зловживають словами: „партія“, „громадянство“, „комітет“ різного ґатунку; і ніде мабуть, нема стільки національних зрадників — свідомих і несвідомих, як серед українців. Відсутність відповідальности коїть все це лихо. Правда, український народ оточений ворогами, що спокушають його, підбивають на лихе; нема кому почепити на шию цим ворогам жорна осельські й кинути в морську безодню. Але ґрунт для цих спокус лежить у психіці самого народу. Українці занадто м'якотілі й милосердні до своїх національних злочинців; більше прощають, ніж карають. Через це витворюється політична розпушта, легкомудство, легка зміна своїх поглядів підо впливом політичних обставин. Політична відповідальність виховується головню не школою, не письменством, хоч і цих чинників не відкидаємо, а суворою дисципліною та справедливими карами. Нація може існувати й розвиватися лише при відповідальності своїх членів. Відповідальність не пусте слово, а сильне почуття страху чи благоговіння, що стримує кожного під порушення національних заповідей. У світовій літературі відповідальність малюється як караючий образ й недаремне, бо, власне, почуття відповідальности й є почуття караючої руки. Щоб таке почуття витворилося, треба, щоб караюча рука за злочин карала з залізною необхідністю. Перші люди згрішили: Бог вигнав їх із раю й поставив у воротях херувимів з полум'яними мечами. Це образ вічної кари. Тарас убив свого сина за зраду. Так мусіло статися. Коли б Гоголь написав інакше, це був би фальш; це говорило б про те, що Тарас не є Тарасом, не є лицар з сильно розвиненим почуттям дисципліни й відповідальности. Тарас мусів так зробити, бо образ кари за зраду в його психіці був сильніший за батьківське почуття.

Метода виховання відповідальности одна — це нагадування про кару за злочин проти нації й кара. Коли проґрішить брат твій, йди дай догану йому; коли ж не послухає, візьми з собою ще одного, або двох, щоб при вустах двох свідків, або трьох, стало кожне слово; коли ж не послухає й їх, скажи Церкві; коли ж і церкви не послухає, нехай буде тобі, як поганин і митник. (Мат. 18 ст. 15—18). У вихованню мусить бути розумність, доцільність і послідовність.

На Поліссі, мені доводилося бачити намальовані на воротях коло лісу люльку та різку; це виховуюча пересторога для темного поліщука: „як будеш у лісі курити, будеш битий“. Образ люльки й різки нагадував поліщуків про кару. А ще коли нераз поліщука били за куріння в лісі, образ цей був страшний. Коли кортіло поліщука в лісі покурити, разом з думкою про це виникав образ кари; яка

думка брала верх, це залежало від багатьох обставин; можливо, що, боячися кари, поліщук на той час не кури в лісі, а можливо, що тяга за люлькою брала верх, він хоч і кури в, та все ж з острахом, щоб не наробити пожежі й щоб не спіймали.

Питання про методи виховання відповідальності в нас не тільки не розрішене, а й не поставлене належно. А в окремих випадках, у газетних публіцистичних статтях, наших політичних діячів за перекінченство до ворогів і потім повернення назад не тільки не осуджується, а, навіть, хвалять за щирість покаяння; справа ставиться так, що нібито перехід до ворога то не зле, щоб повернутися назад і щиро покаятися; то хоч і помилка, але поучаюча для всіх; хоч і злий досвід — та корисний; а проте, що такі перебіги зруйнували всю нашу справу, знищили нашу національну відпорність, заподіяли без кінця лиха морального й матеріального, вбивали нашу національну душу; так як би й байдуже; головне, що блудний син повернувся й покаявся. Забувається при тому що євангельський блудний син розточив своє багатство, те, що на його долю припало; а наші політичні діячі розточали не своє, а цілого народу багатство; спекулювали, нехай буде дозволено так висловитися, не своїм, а чужим...

Впоруч з поняттям національної честі стоїть поняття політичної свободи. Національна честь вимагає, щоб ми дорожили приналежністю до своєї нації, не зраджували їй і не зрікались її; бо хто відречеться нації, того й нація відрікається. Політична свобода вимагає такого поведіння членів нації між собою, таких політичних порядків, такого соціального устрою, що ним забезпечував би внутрішній розвиток духових багатств нації.

За українцем установилася слава великого індивідуаліста. Свободу він представляв у змислі самостійної діяльності (автаркія). Кожний у своїй області цар. Яку б ціль не переслідувала людина, по яких би принципах не направляла б свою діяльність, чи по утилітарних, чи по законах розуму, завжди свобода уявляється як незалежна, автократична діяльність у відведених для кожного українця границях. Українець не любить обмежень свободи, з якого б боку вони не йшли, чи то від батьків, чи роду, чи громади. Не встигне ожентися парубча, як уже ділиться від батька. Власна хата уявляється, як образ автаркії. „В своїй хаті своя правда й сила й воля”. „Хоч і в свого тата, але не моя хата”. Примус є чиста протилежність свободи. Примус є завжди обмеження автаркії. Мораль є внутрішній закон автаркії; право є зовнішній примус, що є потрібний лиш для того, щоб був спокій, порядок: Владу українця не любить, а визнає її як необхідність для порядку. Че-

рез те з іронією ставиться до всякої влади : „Хоч і ковінку постав старостою, то буде гавкати !” Тут треба зробити поправку ; такі жарти українець відпускає по адресі своєї виборної влади, головно. Агентів державної влади він іменує „панамі”, відчуває необхідність послуху їм, але роботу державну їх не вважає дійсною роботою, що її можна було б зрівняти з його роботою ; панська робота, то не тяжка праця хлібороба то часом зветься „легкий хліб — дурниця”. Брати участь у державній роботі український народ не любить, мотивуючи тим, що то панська справа. Виборною службу вважає спокусою для того, коли виберуть : „Не встигли вибрати, кажуть, як уже розпаскудився”, „старости не треба більше як на рік вибирати, а то й на півроку, а то розпаскудиться”, такі сентенції можна почути на селі.

Кожний реформатор, що присвятив би себе до державної роботи на Україні, мусить зважати на ці політичні погляди Українського Народу. Треба знати, що Український Народ у масі ще не вийшов з стадії персоніфікації влади, тобто ототожнення влади з особою й не дозрів до розуміння влади, як форми, як абстрактного поняття, коли суб'єкти влади міняються, а суть її зостається незмінною. Він ще не дійшов до того, щоб думати так, як думав римлянин, або думає теперішній англієць : надо мною панує не король, не королівський комісар, а закон, воля народу ; **вокс популі супрема лекс**. До такого стану думання український народ дійде тоді, коли поволі буде змінити свій погляд на політичну свободу, з індивідуалістичного на універсалістичний ; коли не буде казати, ухиляючися від громадської роботи — „моя хата з краю, я нічого не знаю” ; коли відчуватиме, що громада не є щось чуже для нього, а необхідна для його ж розвитку форма ; що без зв'язку і суспільством саме життя його не матиме глузду ; коли лопне шкарлупа його автаркії й він зрозуміє, що брати безпосередню участь в політичній роботі, значить робити не чужу, а свою роботу ; словом коли дійде до зрозуміння гармонії власних індивідуальних інтересів й суспільних, коли не буде обмежувати цю гармонію тільки взаємовідносинами до жінки : „спілка тільки як чоловік та жінка”, а перекине цю гармонію на дальніші відносини до громади, нації, держави, бо коли, по християнському погляду, хто любить свою жінку, себе самого любить (Єфес. 5, 28), правда й те, що хто поважає, любить свою націю, добро робить собі.

4.

Чи уявляють українці з себе добрий ґрунт, що на ньому вирости б почуття національної чести, відповідальности,

політичної свободи — ці необхідні елементи до державного будівництва ?

Український нарід, як побачимо по своїй психіці не демократичний, а аристократичний. У ліпшій його частині особливо розвинено почуття власного достоїнства. Своє особисте достоїнство, честь українець зазначає словом : хазяїн або хазяйка, господар або господиня. Назвати нехазяїном, або нехазяйкою — значить образити особисте достоїнство. Найліпше дізнатися про погляд українця на власне достоїнство можна з його пісень, що їх ще тепер співають по Україні, що в них малюються милі, дорогі образи для українця. Приведу зміст одної пісні. Муж, щоб позбутися жінки з дитиною, наняв корабель, посадив туди її з дитиною, пустив корабель на море, а сам став на березі дивитися, як буде мила топитися :

Корзбель пливе,
Аж Дунай реве,
А мила сидить,
Як свіча горить,
А дитиночка,
Як картиночка.

Стало милому жаль милої, з берега просить милу вернутися, обіцяючи :

І не биймося, не лаймося,
Одним яблучком перекраймося
Тобі яблучко, мені зернятко,
Не цураймося, мое серденько.

Мила відповідає :

Не вернись, милий, не вернись, друже,
Бо ти бив дуже ;
Бив ти мене та нагайкою,
Не назвав ти мене та хазяйкою.
Бив ти мене та ожиною.
Не назвав ти мене та дружиною.

Не назва: „дружиною“, „хазяйкою“ — це хула, що не прощається.

З поняттям „хазяїн“ зв'язується почуття моральної гідності. Коли в шинку п'яний валяється, соромлючи його, кажуть : „а то так хазяїн робить ? гарно, нічого сказати“. Протилежно „хазяїнові“ — „ледащо“ : „вічне ледащо“ — (несправиме). Єдиний спосіб стати хазяїном — це праця. Коли людині не щастить і ніяк не може вибитися із злиднів, не зважаючи на працю, він з тяжкою тугою каже : „роби й грудьми, то не будеш людьми“. А знову, спасаючи себе від розпачу, каже : „роби, небоже, та й Бог pomoже !“ Ідеал хазяїна — це власна хата, власне господарство, добра госпо-

дня, добрі дітки. Найліпше цей ідеал малюється в щедрівці, що її й тепер співають під хатами малі діти під Новий рік :

Щедрий вечір, **пане**, Господарю,
 Стережи, Боже, твого товару,
 Твого товару, всілякого статку,
 Проси Бога за отця й за матку,
 Хорошеньку господиню маєш
 Хорошенько її поважаєш.
 А в хаточці, як у чашочці,
 А в садочку, як у віночку
 Соловейки прилітають,
 Господаря звеселяють,
 Вийди, вийди, Господарю,
 Подивися на кошару :
 Чи всі вівці покотились,
 Чи ягнушки породились ?

Аристократизм українського народу виявляється в тому, що він не любить рівенства, він хоче стати розумнішим, ліпшим за другого. Ще М. Гоголь підмітив у нашого народу охоту до науки. В „Вій“ п'яний козак плаче, що він темний чоловік, і рішуче збирається йти вчитись до бурси. Ще за старого режиму москвинів дивувало, що в російській армії велика більшість унтер-офіцерів (на Україні їх називали „мундираками“) була з українців. Українець, коли попадав до війська, не хотів zostаватися рівним з другими, а йшов до школи (учебної команди), звідкіль виходив уже старшим. Прийти додому з війська без „нагороди“, без „галунів“ — (галуни — унтер-офіцерські нашивки), то недобрий, принижуючий знак. Такий козак може нагодитися на такий комплімент : „Дурний до Києва, дурний і з Києва“. Як приходить додому козак — мундирака, то в першу ж неділю в мундурі з військовими ознаками йшов до церкви й ставав на самому почесному місці, де, звичайно, стояла сільська аристократія : матушка, писар, т. і. Це не дрібниця ; це виявлення принципу : „достойному — достойная“. З цієї риси нашого народу — бажання бути ліпшим, старшим виросло наше недавнє отаманство. Наші інтелігенти, виховані на російській нівеляції, з призи́рством ставилися до отаманів, вважаючи їх за бандитів, погромщиків ; саму появу отаманів уважали за щось аморальне, недостойне народу, іменуючи це явище „отаманією“. Це не правильне розуміння справи. Головною спружиною в головних національних отаманів було не бажання погрому срібла, золота, не ради цього вони йшли на бій, а бажання слави, заслуг перед своїми, ореоля визволителя від більшої вищої напасти. Отамани здебільшого, були з старорежимних унтер-офіцерів, що за час війни перетворились у стар-

шин прапорщиків, поручників, тощо. Отамани були відважні, сміливі, хоробрі. Такі отамани не ради погрому, золота й срібла виконували чудеса хоробрости, а був ув їх психіці сильніший мотив, що він їх у бій — це козацька слава: це та традиція, що висловлена в словах:

Наливайко й Павлюк
І Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
На святее діло!

Українець не любить механічного рівенства, підведення всіх під один ранг. Через те він, мабуть, не поважає й своєї виборної влади, бо її якраз вибирають отакі механічно зрівняні, зібрані виборці. Коли наслідки виборів невдалі, хазяї кажуть: „вибрали казна що, шей шапкуй перед ним“. Вибори неприємлемі для хазяїв, бо в них голота переважила. Рівенство українець визнає по станах (класах), по **заслугах**. Є приказка: „рівняйся віл з волом, кінь з конем, а свиня з тином“. Хто чого варта. Українець вимагає рівенства відносин влади до підвласних, у змислі безсторонности; власти не мусять бути одному батько, другому вітчим; „що громаді те й бабі“; але власть мусить брати під розвагу моральну цінність особи й давати кожному по заслугі, чи добре, чи зле. Звідки сентенції: „катюзі по заслугі“, „служи, а чести нема“, „як заслужив, так і маєш“.

Є пісня, досить розповсюджена на Україні, про те, як голота побила дуку, що з неї насміхався:

Ой, у лузі при березі
Калина цвіте,
Ой, десь же наш пан отаман
З козаками п'є. . .

Іде багач, їде дукач
Насміхається,
За що ж тая гологонька
Напивається?

Один бере за чуприну
Другий дуку б'є.
Не йди, не йди, вражий сину,
Де голота п'є!“

Не торкаючися історичного толковання цієї пісні М. Драгомановим, мусимо сказати, що ця пісня — це не апотеоза голоти, босячества, а оборона голотою свого достоїнства перед неоправданим чванством, насмішкою багача дуки, бо „хоч я й голота, але не топчи мене в болото“, „хоч я й мал, а не топчи мене в кал' (в калюжу).

В основі поглядів українського народу на соціальні відносини лежить справедливість, що під нею розуміється оцінка людини в суспільстві по його здібності й заслугам. Людина мусить завоювати собі місце в суспільстві, не надіючися на чужу поміч. „Грицю, не звикай на дурницю“. Хто не хоче працювати нехай не їсть. „Вчи лінивого не мотомом, а голодом, кожний мусить працювати, це не є тільки обов'язок, а й право кожного; кожному мусить бути дана можливість працювати. Те, що він запрацює — його власність. Що не працею здобує, то не міцне. Є любима серед селян байка про бабу, що розводила молоко водою, продавала й у такий спосіб за воду купила собі кожуха; весною баба пішла в кожусі на лід сорочки прати; а як розігрілася, скинула кожуха; тим часом підійшла вода, кожух поплав; люди кричать: „бабо, кожух поплав“; баба спокійно відповідає: „не дивуйтесь, за воду прийшов, за водою і пішов“. Нічого не вдієш, така доля кожуха. Чуже не гріє. Українець ані сам не любить позичати, ні давати в позику. Нагадування не доречі про позичку вже неприємне винуватцеві, бо воно ранило його достоїнство. Кум позичив кумові черевики. Зустрів кума в черевиках коло церкви, та й питає, а що, куме, не тиснуть мої черевики; а кум відповідає, черевики не тиснуть, та ваше слово тисне. Обіцянка щось дати даремне, або позичити — не є зобов'язанням; ніхто на то серйозно не вважає: „обіцянка-цяцянка, дурневі радість; „обіцяв пан, кожух дам, та слово його тепле“. Здібність і заслуги (праця, результат її) є мірило цінності хазяїна в громаді. „Поки я воли мав, гей доти я кумував; як я воли потеряв, кумувати перестав“. До калік, що не можуть заробити, українець ставиться з милосердям; звичайних жебраків тільки терпить, але ока на них не має. „Щей дідам пива, буде й по килішку горілки“, так кажуть про тих, кого не варто поштовувати, не заслуговують. Або, „Розносився як дід з писаною торбою“, бо хоть і писана, а все ж торба, а як не хазяїн, і на повагу не заслужує.

Коли українець так високо цінить особисту здібність і працю чоловіка, то не диво, що він ні соціальної рівності не визнає, ні комуни не хоче; бо де праця й здібність являються підвалинами життя, там обов'язково буде соціальна нерівність; а де соціальна нерівність, там населення поділяється на соціальні стани й групи; а де соціальні групи, там конкурування між ними, а де конкуренція, там згуртування членів одного стану й витворення спільної дисципліни; завдання верховної влади, — з одного боку, не допустити до надмірного визискування одним станом другого, а з другого, — опікою над станами й окремими особами не приспати в них, не загамувати, не вибити охоти до праці, до багатства, слави, почеси.

Була спроба представити українського селянина соціалістом. Проф. Грушевський в журналі „**Борітеся — поборете**“ ч. I, 1920 р. каже, „що репутація українського селянина, як неблаганого індивідуаліста, що непохитно стоїть на принципі священної власности й нічим абсолютно не дасть себе звести з цієї позиції й тому неприступний ніяким соціалізаціям, ніяким соціалізмам, **безповоротно загинула в цій революції**“ (с. 31). Через що? Хіба через те, що Центральна Рада в Києві на Софійському майдані вичитала універсал про соціалізацію землі й скасування власности? Але коли зібрання революційних елементів, хоть би й під головуванням проф. Грушевського, ухвалило закон про соціалізацію землі, це ще не значить, що його нарід прийняв, як норму життя. Історія знає закони, ухвалені дійсною, не фіктивною владою, що не приймалися в житті народу й zostалися мертвою буквою. Право є те, що як принцип, існує в житті. Ще довго прийдеться нашим соціалістам чекати, поки наш селянин стане соціалістом, бо принципів соціалізму він не має навіть у підсвідомій області свого думання. Чи не бачимо ми, що сусід сусіда лушпарить, а часом і вбиває за те, що той зорав його межу на яких небудь пів аршина? Чи не просужує наш селянин часом останнього сотика, щоб відсудити в свого суперника якийсь сяжень левади, на тій підставі, що то його „власна земля“? Чи не сваряться часом довгий час споріднені родини з-за якої небудь груші? Кожна вважає грушу своєю; треба чекати, аж груша всохне, тоді родини помиряться. Пригадаймо „**Кайдашеву сім'ю**“ Нечуя-Левицького. Цим фактам заперечити не можна, вони свідчать, що наш селянин є власник до мозку кісток.

Український хлібороб у власності на землю цінить себе, свою працю; бачить у ній працю своїх предків; батьківщиною називають землю, що від батька дісталася; він відчуває таємний, містичний зв'язок із землею; земля для нього не механічна сила, а жива істота, що перед нею він благоговіє. Шей тепер добрий хазяїн, коли сіє, скидає шапку, бо сівба — то священнодія; плід землі — хліб — святість. Дитину учать, кажучи: поцілуй папу (хліб). Коли хліба шматочок впаде на землю, підіймають його і цілують, як святість. Ця прив'язаність до власної землі, закоханість у ній — є запорукою, що з цього при добрих порядках, виростуть любов і прив'язаність до власної держави, що боронить власників.

Для порівняння приведу погляди на власність німецького і московського народів.

Знаменита відповідь німецького мельника цісареві Фридрихові. Млин торохтів і не давав спати цісареві. Цісар післав до мельника купити млин. Мельник відповів, що млина не продасть, бо млин годував його діда, батька і його

годує (ніби воплощення всіх його предків); цїсар розсердився й переказав мельникові: ти знаєш, що я могу силою в тебе млин забрати? На це мельник відповів: „так, ти б це зробив, як би не було в Берліні судів“. Млина не продав.

Московський професор Ільїн у статті „Основныя задачи правовѣдѣнія“, „Русская Мысль“ кн. VIII. — XII. 1922. пише так: „русское правосознание цѣнит в собственности не воплощение своих предков і себя, не творчество, не качество, не **фідем і не юстум титулум**, но количество, обѣм, власть, почет и возможность разнужданія своих страстей и потому оно почти всегда готово отдать и **фідес и титулус** и правовую крѣпость и даже **темпус за нудум корпус** захваченного блага; что взято то свято, умреш, за собою ничего не возьмеш“.

Німці на Україні запримітили подібність українського хлібороба до німецького власника й цілком справедливо казали, що український селянин не любить збувати, а набувати, йому потрібна не соціалізація, а синій папір, тобто купча крїпость на землю; це його **бона фідес ет юстус титулус** придбання.

Навпаки московський мужик не має прив'язання до землі, його більш цікавлять заробітки (отхожіе промыслы), ніж земля; літом по селах і хуторах жінки працюють, а чоловіки на заробітках.

Московський мужик має багато в своїй психіці ще примітивного соціалізму. Він прихильник рівності, навряд чи зрозумілої для європейця. Приведу один приклад з одного письменника (А. Мельникова-Печерского — „В лісах“) — великого знавця побуту мужика в найглухіших місцях. Купець Максим Чупурин заблудив у Ветлужських лісах. Шукуючи дороги, набрив на артель мужиків, що рубала ліс. Мужики знають дорогу. Чупурин платить три карбованці й просить дати йому в провідники одного мужика. Артіль каже: „ні, ми не згода, ми всі підемо тобі показувати дорогу“. Чупурин умовляє їх, що це ж подурному; ліпше один нехай покаже дорогу, а решта ліс рубайте. Ні, артіль стоїть на своєму. Чупурин, вилаявшись по адресі артелі, мусів скоритися. Московський критик Ор. Міллер з цього приводу завважив, що в цьому поводженню артелі видно здоровий народний дух, остой народного життя. Чи здорове це, чи ні, а на всякий випадок московський мужик почуває велику залежність від громади, хоч саму громаду він не дуже то хвалить. „Мужик умен, да мір (громада) дурак“, каже московська приказка. Ще більшу залежність почував мужик від Царя-Батюшки, монарха, що його він уявляє собі необмеженим і ні від кого незалежним хазяїном, який що хоче, те й зробить, відчитуватися ні перед ким незобов'язано.

ний. Ця залежність і є механічна рівність усіх не перед законом, не перед правдою, що дає кожному по справедливості, а рівність перед царем. Всі рівні в тому змислі, що всі залежать від волі царя, від його милості. Його ж милість не знає ніяких законів: кого хочу милую, кого хочу караю. Плата за службу в Росії весь час і до останку називалась „жалование“, від слова „жаліти“, „милувати“. Це не римське **Аннуа, пенсію**, французьке **гаж** — щось заслужене. виміряне, зважане, належне по договору: це милість у буквальному змислі слова. Було в звичаї серед чиновників, коли хто одержав знак ордена за службу, поздоровляти „з монаршею милостію“. Цар і Бог поняття до зрівняння. Надіються на Бога й на царя. А коли нема рятунку, кажуть: до Бога високо, до царя далеко. Цар представляється мудрим, сильним. У бідах, що звалюються на голову народу, нарід винить не царя, а його слуг. Нарід каже: добрий цар, та лихий псар. Народ чваниться своїм царем. Невмолима залежність усіх від волі царя робить кожного рабом. Щоб запобігти царській ласки, треба чимось йому догодити. Всі засоби до цього з морального боку рівноцінні, по приказці, правда з другого приводу: „чим би дитина не тішилась, аби не плакала“. Не виключається хитрість. З волею царською ототожнюється правда. Воля царева є найвища інстанція. Не можна цареві говорити про „правду“ над ним, бо правда в самому ньому. А як воля царева, особливо під впливом: „лихих псарів“ може мінятися, та ще й часто, то й доля окремої людини не є стала й те, що він придбав, не є міцне. Сьогодні він має, а завтра по волі царевій або його агентів буде відібране від нього. Нетвердість придбаного витворює думку, що не варта багато працювати; чи не можна легшим способом, на дурничку по прикладу згаданої баби, щось придбати. Освячуються аморальні способи придбання, бо „від трудів праведних не наживеш палат каменних“. Це не туга за можливістю праведно нажити добро, а констатування факту, що нема рації праведно працювати, бо нема надії, що будуть палати камінні, а як нема надії, то ліпше спробувати без праведної праці, іншими шляхами здобувати палати. Московський мужик не чистий на руку й не чесний. У старі часи російське правительство, щоб підняти довірря заграничних купців до своїх у цілях збільшення торгівлі, мусіло карати своїх купців за нечесність; а купці казали: „не обманеш, не продаш“. З політичної та комерційної області ті ж правила переносяться в релігійну область. Відомий розколоучитель Ілля Кавелин говорив: „не согрішиш, не покаєшся; не покаєшся, не спасешся“. Значить, щоб спастися, треба грішити. Купець обіцяє Миколі Угодникові поставити п'ятипудову свічку, якщо вдасться обманом збути гнилий товар; напевно думаючи, що

угодник агент Бога, що коли загодити агента, то й Бог сердитися не буде. В психіці московського мужика не витворилося почуття законного придбання власности; юстус титулус; він не відчуває й не уявляє собі, коли іменно набуте ним міцно належить йому, чого цар чи агенти його не можуть відібрати. В кожну хвилину він може сподіватися, що лице цареве одвернется від нього й придбане ним піде від нього. Відсутність певности в існуванні певного порядку робить його легковажним як до способів придбання, так і утрати. Міцного нічого в соціяльних відносинах нема, а через це нічого прив'язуватися до нього, дорожити ним. Звідси, земля не уявляється моєю, бо я не певний, що буду завтра володіти нею, що її не відберуть від мене, земля царева, бо цар найбільше розпоряжається нею, а загалом вся земля Божа, бо мусить же хтось вищий нею розпоряжатися опріч царя; звідси правило: „гріх — пополам” — нічого судитися, ліпше предмет спірний поділити, бо кожний з позиваючих мусить пам'ятати про нетвердість придбання: сьогодні відсудиш, а завтра від тебе відберуть. Звідси знамените Ленінське: „граб награблене!” Коли Ленін, посилаючи на проповідь більшовицьких агітаторів наставляв у кожному селі кажить: „граб награблене!”, то ця мораль цілком відповідала психіці московського мужика. Законного способу придбання нема й не було, а що є, то набуте силою, або хитрощами під захистом скептру царевого; а нема царя, деспота, нікого боятися, можна рабам прогуляти. В психіці раба нема ніякого почуття, ніякої сили, що удержала б його від чужого добра; була одна сила — страх перед царем, а його нема, нема й здержу; через те московський мужик устами поета (Блока) згідно з своєю природою казав:

„Закривайте этажи
Нынче будут грабежи.
Открывайте погреба!
Гуляет нынче голытьба!”

Мужик маніфестує перед усіма, що буде грабити, але в цьому нічого злого на його погляд, нема, бо він не прищепив собі правила, що треба шанувати набуте працею не тільки в себе, але й у других; нема підстав, що б я не мусів грабувати, забирати чуже добро; що згідно з моєю правовою психікою, те виходить, самому Богові приємно; через те, по слову поета, на чолі оцієї грабительської громади:

„В бѣлом вѣнчикѣ из роз
Впереді Исус Христос!”

Згідно з своєю психікою московський мужик ставиться й до добра чужих народів. Тут він примінює мораль цигана: „ори, мели, їж чуже добро”. Цю мораль український нарід оцінив і в своїй поезії:

„Москалики соколики
 Поїли наші волики,
 А як будете здорові
 Поїсте і корови”.

І в самій назві москалів „кацапи”. Назва „кацап” східнього походження і значить „живодер, шкуродер”. Сентенція українського народу, щодо зносин з кацапом, така: „з кацапом дружи, а за пазухою камінь держи”.

Приведу приклад, як розуміють психіку народу московського чужі письменники. У М. Горького в романі „Між чужими людьми” герой Петро каже, „що крадуть, те потрібне для життя, що праведною роботою заслужиш, те йде на Бога й Царя”. З цього приводу німецький учений, **Лео Зайферт** каже, що в цих словах уся філософія злодія, що слов'янин краде не стільки з пристрасти до злодійства, а з нужди; коли він сам у нужді ділить з своїм братом шматок хліба, то він у праві сподіватися, що й йому дадуть не залежно від того чи він винен у своїй нужді, чи ні. Та це неправильна оцінка. Мужик має нахил до крадіжки не через те, що він бідуює, а через те, що в його психіці нема сили здержуючої його від крадіжки, нема почуття пошани до чужого добра. Через те часто в москвинів злочин, крадіжка, грабунок т. і. не вважається при всіх умовах за щось зле, аморальне, а за удаць, або щось нормальне, а відбуваючого по закону кару злочинця називають „нешчасеньким”.

Як бачимо, московський мужик не виплекав в своїй психіці ні почуття законности, ні почуття власности на землю; через те він не поважає чужої власности й не дорожить своєю. В юридичній мові в москвинів до Катерини II, не було навіть, терміна „власність” (московське „собственность”), а в народній мові цього терміна й по цей день не вживається. Московський мужик не має прив'язання до батьківської землі й легко з нею розстається. Як за старих часів він легко покидав насижену землю й переходив від пана до пана й, щоб перешкодити цьому приходилось прикріплювати його; так і в нові часи після кріпацтва, він не прив'язується до даної йому землі, не вкладає в неї своєї праці, а шляється по всій матушці „Рассеї”, то як костромич — тесля, то як ярославський „половой” (кельнер, офіціант), то як владимирський богомаз, то як калужський — коробейник, тощо. Хліборобська психологія його така: „дїду, село горить, а дід за суму, та й далі посунув”.

Український мужик, навпаки, сильно прив'язаний до батьківської землі й не легко розстається з нею. Дивуються, що він не визнає: „грїх пополам”, а коли справа торкається землі, то готовий і сорочку стратити, щоб не просудити землі. І то не з пристрасті до позивів, а з причини потреби відстоювання свого права, Він знає ціну своєму

праву, що дісталось шляхом тяжкої праці його самого або його прадідів і боронить його, посилаючися на закон і правду. Коли на суді селянин казав: „господа правосудіє, розсудить нас по правді, по закону“, а замість національного права, суд приміняв норму вироблену в Сенат. Канцелярії людські, що ніколи не бачили ні України, ні україн. мужика й не відали про його правову психіку, то не диво, що присуд не задовольняв його й він, у зізнанні свого права, йшов далі шукати правди, хоч це шукання не дешево його коштувало.

Які чинники викликали в московського мужика таку правову психіку; чи в цьому завинила загалом слов'янська природа з фінською домішкою чи татарське лихоліття, чи внутрішня політика й практика московських самодержавних хазяїв; досліджувати не беремося; що ж до українського хлібороба, то мусимо сконстатувати, що не зважаючи на всі історичні лихоліття, він заховав у своїй психіці почуття законности, власности й вищої правди, що їй мусить підлягати сама власть. Є на Україні й по цей день дуже поширена лірницька пісня про правду:

„Нема тепер в світі правди! правди не зіскати
 Що тепер бо з неправди може правда стати.
 Чи ти, правда, вмерла, чи ти заключенна,
 Чи ти від нас, правдо, тепер відлученна,
 Чи ти, правдо, **в царя в домі,**
 Чи живеш у добрій волі?
 Що святую правду ногами топтають,
 А все тую неправду медом-вином напувають.
 Уже тепер правда у панів в темниці
 А щира неправда з панамі в світлиці;
 Уже тепер правда в панів у порога,
 А щира неправда сидить кінець стола“.

У всіх варіантах цієї пісні „правда“ уявляється, як абстрактне поняття праведности, а разом із тим, як жива істота, що мусить керувати взаємовідносинами людей; це римське **bonitas, equitas**, що в кожному сумнівнім випадкові підказувала судді, як він мусить розсудити.

Московський нарід не спромігся на утворення такого етичного образу „правди“. „Каліки перехожіє“ співають:

„На сырой землѣ, на святой Руси
 Соходились Правда с Кривою;
 Это бѣлый заяц, то то Правда есть,
 А сѣрый заяц, то то Кривда есть;
 Правда Кривду передалила,
 Правда пошла к Богу на небо,
 К самому Христу, Царю Небесному,
 А Кривда осталась на сырой землѣ,

Й пошла она по сырой землѣ,
По четверым по сторонам“.

Московська „Правда“ в образі „білого заяця“ — то не моральне поняття, но абстрактне поняття праведности; то образ без морально-правового змісту. Не диво, що московський нарід на це не спромігся. Обставини не дали йому змоги викохати почуття законности, поваги до чужої праці, почуття власности; а без цих елементів образ „Правди“ зістався без змісту, бо морально-правний зміст, то абстракція від випадків боротьби життєвої законного з незаконним, праведного з грішним; а де боротьби нема, там і абстракція неможлива.

Маючи почуття власного достоїнства, українець бачить теж достоїнство в другому і ставиться до нього з повагою. Він другому, старшому за себе каже „ви“, тоді як московський мужик знає одне для всіх „ти“. В родині українець є сторонник рівноправности подругів. Жінці в родині належать такі права, як і чоловікові; він має титул хазяїна, а вона хазяйки — це свого роду конституція родини. Москвин будує родину по типу самодержавному, в гіршому зміслі. Муж є владика, монарх жінки й родини. Він не зв'язаний ніякими нормами, необмежений правами членів родини. Це самодержець, самодур: „мойому ндраву не переч“! Виправданням для окремих його вчинків служить вираз: „я так хочу!“ Московська родина не добра школа для виховання почуття власного достоїнства й поваги до другого. Член родини терпить, переносить деспотизм, хитрить перед деспотом для того, щоб, як прийде час, самому стати деспотом. У правовій психіці москвина родина є копія, правда, слабенька, російської держави, як її собі уявляє московський мужик. Перед царем мусить усе мовчати; перед домовладикою підлеглим говорити не вільно; вони мусять тільки сповнювати накази. У А. Пушкіна в романі „Евгеній Онїгін“ закохана Тетяна питає в своєї старої няньки: „скажи, няню, чи була ти закохана?“ — „Ох, Таня, какая там любов, мене б із світу зігнала свекров (свекруха); мій Ваня (муж) був моложе; послали сватів, отець благословив, відвели в церкву, повінчали й все“. Про взаємну згоду, про любов не питали. Строгість у московській родині велика, і, мабуть, через те моральна розпушта ще більша, бо самі москвини кажуть: „що більш строгости, то більше й гріха“. Домовладика може дозволити собі перелюбство з невісткою (снохою), жінкою сина; це зветься „снохачество“. Нарід до цього ставиться терпимо. По московських законах снохачество каралося, але коли снохач-домовладика попадав під суд присяжних, з простих селян, то завжди виходив сухим з води. Правова психіка простого мужика оправдувала снохача. На порушення жінкою подружньої вірности мо-

сковський мужик дивився не дуже строго. Правда, він жінку бив, бо загалом не бачив у ній ніякого достоїнства: „курка не птиця, баба не чоловік“, але саме перелюбство не задержувало на собі довго його уваги. Він добродушно, а може й, цинічно казав: „море не запоганится оттого, что собака из него хлептала“.

В українській родині нема того деспотизму, у відносинах між подругами більше права, чим сваволі. В психіці української жінки сильно розвинено почуття вірності своїм подружнім обов'язкам. Українська дівчина дорожить своєю дівочою честю. „Лучче мені, пане, моя цнота, чим твоє золото“, так відповідає дівчина напрасливому панові. Але треба признатися, що під впливом фабричної Московщини добрі звичаї псувалися. Перелюбство подругів є злочин, та ще й великий. Це є зломання присяги, що її при шлюбі одне одному дало. Присягу український нарід розуміє як віддання себе в владу другого. Через те, коли подруги присягли, одне одному, то кожний з них віддав себе в владу другому й через те, як говорить в апостола, жена не володіє своїм тілом, а муж, і муж не володіє своїм тілом, а жена. Трапляються шлюбні нещасні. Але почуття подружнього обов'язку й відповідальності за порушення стримує від спокуси, яка б вона не була, хоч би в образі першеполюбленого. В московській літературі високо ставлять Тетяну з „Евгеній Онїгін“ Пушкіна за її вірність подружнім обов'язкам. Вона так відповіла передше полюбленому Онїгїну:

„Я вас люблю, зачѣм лукавить,
Но я другому отдана
И буду вѣкъ ему вѣрна“.

В українських піснях, що в них ще й тепер кохається український нарід, є не менше достойні типи жінок, що в них почуття подружнього обов'язку й нерозлучимости шлюбу сильніше всяких спокус. Приведу одну з них. Козак покохав дівчину, поїхав, вернувся, застав її молодницею за нелюбим. Козак каже:

„Ой дівчино, моя любя,
Одвернися від нелюба,
Бо я того, та нелюба
Заб'ю з лука, як голуба“.

Молодиця відповідає, правда, не з таким „гонором“ як Тетяна, за те ближче до правди:

„Ой чи вдариш, чи не вдариш;
Тільки мені віку збавиш.
Ой чи влучиш, чи не влучиш
Ти ж мене з ним не розлучиш.
Ти, козаче, молоденький,
В тебе коник вороненький,

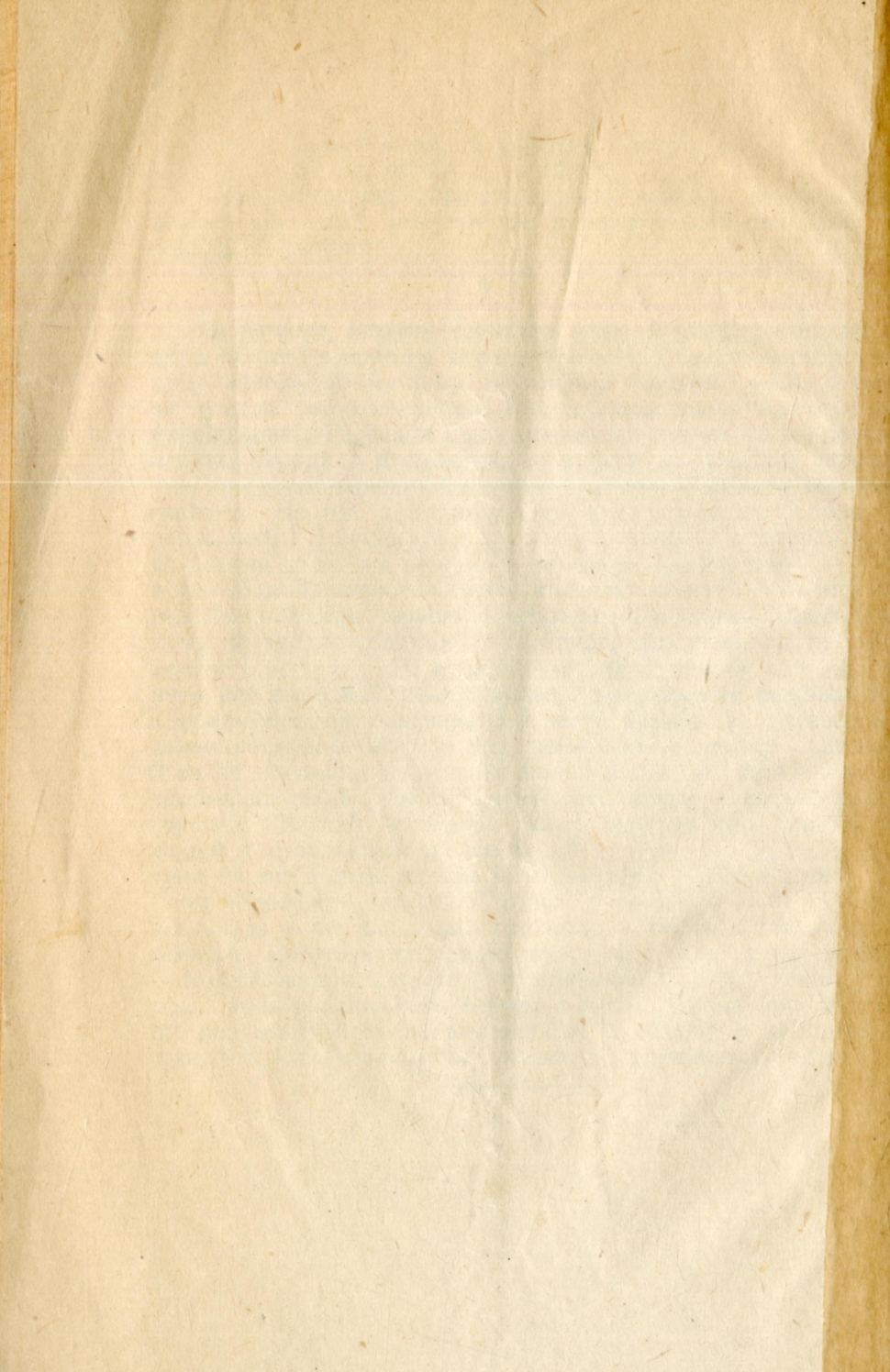
Сідлай коня, та виїзжай з двора,
 Бо ти не мій, я не твоя“.

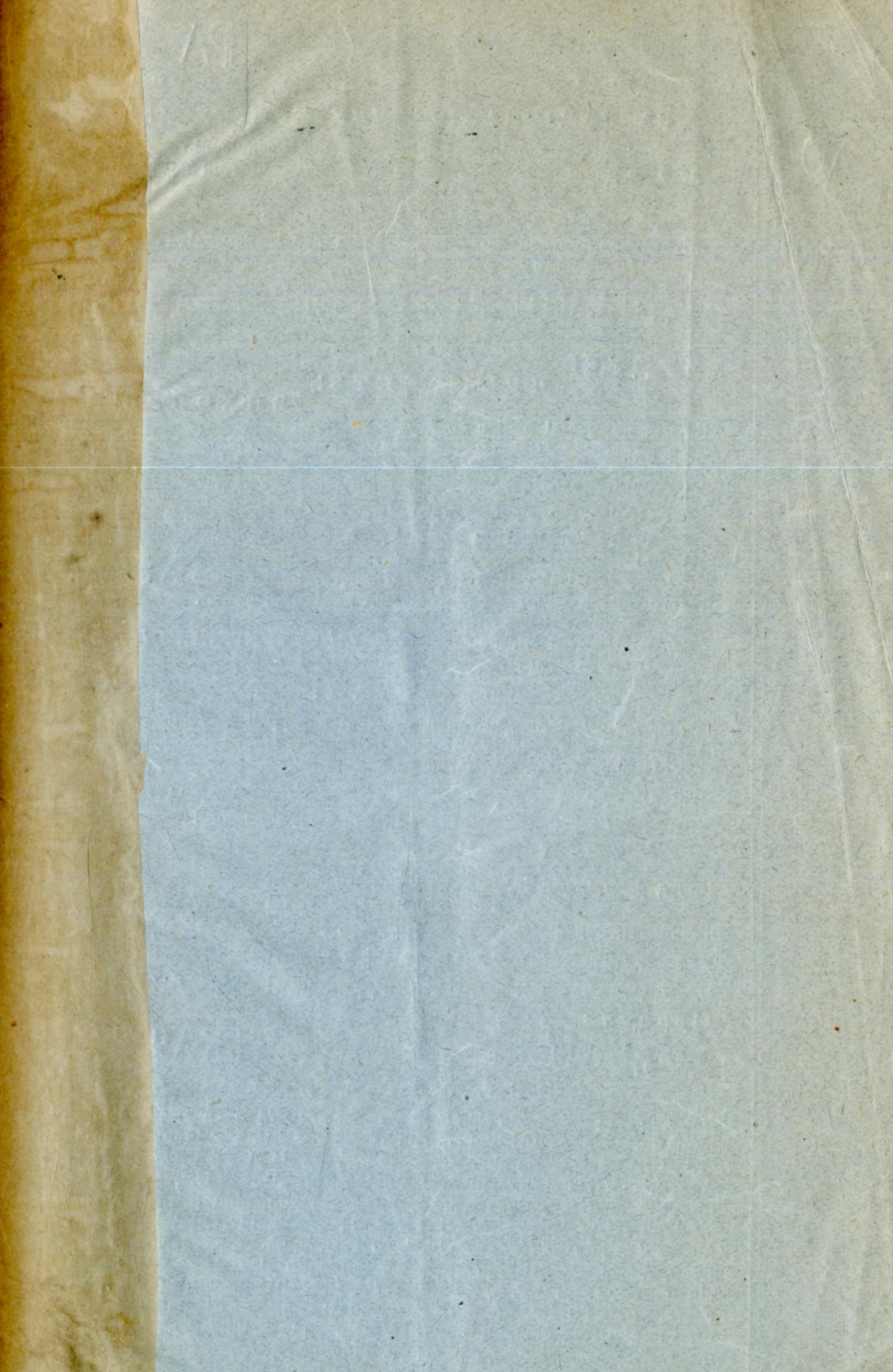
Вихід заміж переображує психіку жінки: вже вона належить другому; почуття цієї приналежності сильніше попередньої любови.

* * *

Як бачимо, головні елементи психіки українського народу ті ж, що в народів заходу. Через те, коли народи заходу живуть самостійним державним життям, нема підстави думати, щоб нездібним був до державного життя нарід український. Підстава для державного життя є, а, іменно, психіка народу з її емоціями — поваги до праці, до власності, до господарюючої людини, до вищої правди (**бонітас, еквітас**). На цій підставі мусить бути збудовано будинок державний. З людської маси з такою психікою мусить бути витворена дальніша верства з емоціями державними, — емоціями відповідальности перед колективом нації й послушній. Хто поважає працю і результат її в образі власности, тому не трудно шляхом відповідного виховання дати зрозуміти й відчутти, що мусить бути орган власти, щоб боронити власність від своїх і чужих, розрішувати незбіжні непорозуміння між власниками і вести провід в досягненню дальнішого добробуту й що найзручніше цьому органі бути не з чужих, а з своїх людей з тією ж психікою, але ліпших по своїй гідності і здібності. Влада є дитина свого народу. „Всякий Архиерей, каже апостол про Христа, із людей поставляється на служення в тому, що Боже... котрий би міг боліти серцем за нетямущих і заблуждених, бо і сам обложений немощею“ (посл. до жидів 5, 1—2). Природна влада — це влада, що походить з людей однієї правної психіки, „обложених одною немощею“, але вона мусить належати людям ліпшим, провідникам народу. Таким чином, доля українського народу в руках ліпших його людей, що розуміють його правну психіку й, маючи її за підставу, поведуть його шляхом виховання до державного життя.

УВАГА!**ЗА НАЦІОНАЛІСТИЧНУ КУЛ**

Кожний українець, кожна українська організація —
де б ве діяли чим би не були

ЯК ОДИН**голосіться передплатниками**літературно-мистецько-
науковогоі суспільно-політичного
місячника

„САМОСТІЙНА ДУМКА“

В ЧЕРНІВЦЯХ.

Б У Д У Є!**П Р О В А Д И Т Ь!****В И Х О В У Є!**

Містить найкращі речі в обсягу:

1. ЛІТЕРАТУРИ, оригінальної й перекладної (поезії, нарис, оповідання, новеля, драма, роман).

2. а) МИСТЕЦТВА (театр, фільм, музика, малярство, різьбарство, архітектура).

б) ФІЛОСОФІЇ.

в) НАУКИ.

3. ПУБЛІЦИСТИКИ (із суспільного, політичного та економічного життя Нації. Огляд світової політики, тощо).

4. МЕМУАРИСТИКИ.

5. а) КРИТИКИ, б) БІБЛІОГРАФІЇ та в) ХРОНІКИ, (культурного життя Нації по всіх українських землях).

В Ж У Р Н А Л І

працюють кращі літературні та фахові сили: Л. Антонович, Зореслав, Моїш, О. Лащенко, Р. Лисовський, Онацький, Н. Русова, У. Самчук, О. Стефанович, Сціборський, Чиреський, Чумак і ін.

Націоналістична культура — цемент ВІЧНОЇ УКРАЇНИ!
Самоцільне культурництво — шумовиння!

У К Р А І Н Ц І !

Понад рани кордонів, понад голови лихоліття
в залізною витривалістю

чинно виковуєте **МОНОЛІТ** новітнього **УКРАЇНСЬКОГО ДУХА!**Тому ще сьогодні й **з**відини!**ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!****РОЗБУДОВУЙТЕ!****ШИРИТЬ!**

місячник

„САМОСТІЙНА ДУМКА“

Чернівці, Штеповича 4, Румунія.

Передплата: У Краю 240 л., за кордоном 275 л., в Півн. Америці й Канаді 300 л. річно, або їх рівновартість у іншій валюті. — За кордоном уносити передплату на „С. Д.“ в Спол. Держ. Америки: Central Executive Committee of „O.D.W.U.“, Inc. P.O. Box 13, Sta. D., New York, N. Y. — 2 дол. річно; в Канаді: „Kalyna“, Ukrainian Co-operative, Ltd., 872 Main Str., Winnipeg, Man. — 2 дол. річно. — На ЗУЗ Центральний Кооперативний Банк, Львів, вул. 3 Мая 15 — ч. вкладки 10.700 — 10 зол. річно. — У Ч.С.Р. у п. Івана Романа, Підкарпатський Банк, Ужгород — 50 Кч. річно. — У Франції: „La Parole Ukrainienne“, 27, Bid. La Tour-Maubourg, Paris VII. chèque postale No. 160, 40 фр. фр. річно.